

Ze speciální literatury dotýkající se správy: FRANTIŠEK M. BARTOŠ, *Vznik svazu husitských měst v čele s Prahou na počátku revoluce*, ČsČH, 15, 1967, s. 865-870, k téže otázce FERDINAND SEIBT, *Cummunitas Primogenita, Zur Prager Hegemonialpolitik in der Hussitischen Revolution*, HJb, 81, 1962, s. 80-100, přetisk TÝŽ, *Hussitenstudien*, München 1987, s. 61-78.

K počátkům Tábora a jeho specifika i správního charakteru: FRANTIŠEK HOFFMANN, *K počátkům Tábora*, ČsČH, 15, 1967, s. 103-120, JAROSLAV MEZNÍK, *Tábor a Staré Město pražské*, ČsČH, 19, 1971, s. 45-52, a sborník *Tábor a husitská revoluce*, Soubor příspěvků ze 4. Symposia Pragense, JSH, zvl. č. 40, 1971, zvláště zde stať JIŘÍHO KEJŘE, *Vznik městského zřízení v Táboře*, s. 31-44.

K otázce královské vlády napsal podnětnou studii FRANTIŠEK KAVKA, *Zikmundova politika let 1429-1434 a husitství*, HT, 8, 1985, s. 89-105, a VÁCLAV NOVOTNÝ, *Několik příspěvků k pozdní osobě a době Žižkovy*, 4. *K otázce polské kandidatury na český trůn*, in: Sborník Žižkův, Praha 1924, s. 100-133, a zvláště JIŘÍ KEJŘ, *Boj o státní formu v husitském revolučním hnutí*, PHS, 2, 1956, s. 130-175.

Situaci na Moravě zpracoval podrobně v několika studiích, roztroušených v různých moravských historických časopisech (například *Studia Comeniana et historica*, Jižní Morava) JOSEF VÁLKA, souhrnně vyšly jako *Husitství na Moravě - Náboženská snášenlivost - Jan Amos Komenský*, Matices moravská, Brno 2005.

Ke sněmům IVAN HLAVÁČEK, *Husitské sněmy*, SH, 4, 1956, s. 71-109, k tomu srov. následující recenzi JIŘÍHO KEJŘE v PHS, 4, 1958, s. 269-274, a odpověď Hlaváčkovu v PHS, 5, s. 330-332. Poslední shrnutí sněmovní problematiky JIŘÍ KEJŘ, *České sněmy doby husitské*, in: Česká národní rada, sněm českého lidu, red. Václav Vaněček, Praha 1970, s. 92-102; k čáslavskému sněmu v širších souvislostech FREDERICK G. HEYMANN, *The National Assembly of Čáslav*, *Medievalia et Humanistica*, 8, 1954, s. 32-55.

K synodám a jejich charakteru BLANKA NOŘÍŽOVÁ, *Husitské synody*, Husitský Tábor, 4, 1981, s. 113-115 (srov. též v kapitole 9), a k závěru husitského období srv. *Jihlava a jihlavská kompaktáta*, Sborník příspěvků z mezinárodního symposia k 555. výročí přijetí Basilejských kompaktát, Jihlava 1992.

Správním vývojem pozdního Tábora se rovněž zabývá v širokých souvislostech FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Táborští vladaři*, FHB, 4, 1982, s. 83-126 (3. a 4. číslo tohoto sborníku bylo věnováno převážně husitské problematice) a TÝŽ, *Organizace a skladba tábořské strany v letech 1420-1434*, HT, 9, 1987, s. 7-90, správou ve vlastním Táboře a jejím poměštěním TÝŽ, *Tábořská obec a městská samospráva v letech 1420-1452*, Husitský Tábor, 6-7, 1983-1984, s. 145-180. F. ŠMAHEL později zapracoval tyto a další drobnější články týkající se husitské problematiky do monografie *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*, Praha 2001.

Problematice vzniku městského stavu v průběhu husitství věnoval studii JIŘÍ KEJŘ, *Zur Entstehung des städtischen Standes im hussitischen Böhmen*, in: *Städte und Ständestaat*, Berlin 1980, s. 195-213.

6.

Období od husitství do roku 1620

PO UZNÁNÍ KRÁLOVSKÉ MOCI ZIKMUNDA LUCEMBURSKÉHO skončila mimořádná situace správy českého státu, ale nebyl obnoven starší předhusitský stav. Hospodářské a sociální změny v české společnosti vedly ke změně politické struktury českého státu a ke stabilizování některých nových správních prvků, které s sebou přineslo nebo jejichž rozvoj uspíšilo husitství. Období mezi lety 1435 a 1620 je z aspektu stavovství obdobím jednotným. Základní otázka vztahu a poměru sil mezi královskou mocí a mocí stavovských obcí jednotlivých zemí se z hlediska celkového politického vývoje dělí na období do roku 1526 a od tohoto roku; rok 1526 je však pouze vnitřním mezníkem, protože znamenal jen změnu převahy stavů nad panovníkem v opak, nedotkl se však podstaty stavovské monarchie jako takové a jejích institucionálních forem.

Stavovská monarchie představuje takové uspořádání feudálního státu, kde se na vládní moci a jejím výkonu v celém státě podílejí vedle ústřední panovnické moci ještě další privilegované složky společnosti uzavřené v jasně odlišené stavy. Přitom tato míra uplatnění panovnické moci na jedné a stavů na druhé straně a míra uplatnění jednotlivých stavů je různá v každé zemi státu, navíc neustále proměnlivá a závislá na složitém komplexu okamžitého stavu vzájemného poměru sil.

Husitství urychlilo v Čechách jasné vyhranění tří stavů, panského, rytířského a měšťanského (na Moravě zůstal zachován stav prelátský), u nichž rovnováha sil zaručovala zprvu vyrovnaný podíl na moci; od osmdesátých let 15. století začal stoupat význam panského stavu, zatímco města ve svém politickém vlivu postupně upadala, až jeho přímé uplatnění ztratila roku 1547; převaha obou šlechtických stavů nad králem tak vyvrcholila v jagellonské době. Osmdesátá léta 15. století, nastoupení Habsburků na český trůn a polovina 16. století jsou vnitřními mezníky ve vývoji politického uplatnění stavů samých. Mezi stavovskými obcemi jednotlivých zemí však neexistovalo žádné vyhraněné a obecně uznávané pojítko, naopak zdůrazňování vlastní zemské svobody podporovalo napětí mezi zeměmi a jejich nejednotný postup vůči centralizačním snahám panovnické moci, což vedlo nakonec ke ztroskotání stavovské monarchie.

Vzájemný poměr sil mezi panovníkem a stavy po husitství se projevil v přechodu mnoha správních institucí do rukou stavů a ve značném omezení správních

odvětví a institucí závislých ve svém výkonu výlučně na králi; ty se týkaly nakonec pouze správy hospodářské. Po roce 1526 byly tyto zbylé královské instituce ve své kompetenci posilovány a s využitím tradičního předhusitského pojetí panovnické moci byly především v oblasti předhusitského *dominia speciale* zřizovány i instituce nové, formované už s použitím principů římského práva a směřující k absolutismu moderního státu.

Vliv personálního spojení tří samostatných států pod vládou Habsburků a jejich pokus o vybudování soustavy centrálních, nad všemi třemi státy stojících úřadů nezasáhl dosud podstatněji vlastní vnitřní správní systém zemí České koruny. Z vývojového hlediska bylo však důležité, že tento počínající centralismus byl v rukou obnovující se panovnické moci spojen s novověkým pojetím **byrokratického úřadu**, schopného systematickostí své činnosti fakticky ovládnout klíčové pozice ve správě státu. Hodnostní pojetí středověkých úřadů v rukou šlechtických stavů tomu přes postupující byrokratické návyky úředníků nebylo schopno trvale čelit. Zásadní zvrát ale při plynulém, byť dynamickém a na konflikty bohatém vývoji nebyl možný a došlo k němu až v souvislosti s represivním postupem panovníka vůči celé společnosti (až po bělohorské porážce) nebo vůči některé její složce (po roku 1547 vůči městům).

Změny v **charakteru královské moci** se po jejím obnovení roku 1436 projevíly už ve způsobu a okolnostech, jež doprovázely příchod nového krále na trůn. **Nástupnictví** prostým dědičným právem se v tomto období už uplatnilo jen zčásti, stavy nového panovníka vesměs přijímaly nebo skutečně volily, i když volba byla většinou dědičným právem ovlivněna. Tak tomu bylo v letech 1438, 1452, 1471. Přijít jako dědic byl Ludvík Jagellonský (už roku 1507) a všichni habsburští panovníci od Maxmiliána II. Svobodně zvolen byl Jiří z Poděbrad (roku 1458) a Fridrich Falcký (roku 1619). Největší vliv při výkonu volebního oprávnění strhl na sebe vždy český zemský sněm, až podle České konfederace z roku 1619 (články 27–28) měl volit českého krále generální sněm, v němž by měli čeští stavové pouze první a šestý hlas; rivalita stavů ostatních zemí způsobila také rozdílný postoj zemí k volbě Ferdinanda I. Český zemský sněm přenesl volbu na čtyřiačtyřicetčlenný výbor a ten Ferdinanda svobodně zvolil. Moravský sněm však uznal dědičné nároky Anny Jagellonské (1527), a ta své právo přenesla na svého manžela Ferdinanda, který byl tak na Moravě přijat na základě dědičných nároků. Ve Slezsku byl Ferdinand zvolen dodatečně (1527), Horní Lužice ho uznala při korunovaci, Dolní Lužice uznala volbu. Až po požáru zemských desk vydal Ferdinand nový revers (1545), v němž uvedl, že čeští stavové uznali Annu za dědičku a jeho zvolili a přijali za krále. Přes odpor stavů vešlo toto znění do zemského zřízení z roku 1549 a na jeho základě byli další panovníci přijímáni ještě za života svého přímého předchůdce.

Před volbou nebo přijetím krále předkládali stavové kandidátovi své podmínky, shrnuté ve **volební kapitulaci**, aby je potvrdil. Byly určeny dobovou situací, od roku 1471 obsahovaly souhrn zemských privilegií a opakovaly se pak pravidelně již jen s menšími změnami. Zvolený nebo přijatý král, pokud byl cizinec, skládal při vstupu do země přísahu a potvrzoval zemská práva. Vlastní **korunovace**

jako podmínky plné vlády se zúčastňovali stavové, respektive jejich zástupci ze všech zemí; král při ní znovu přísahal a vydal stavům korunovační *revers* reagující na požadavky kapitulace. Po korunovaci odešel král do vedlejších zemí, aby i tam byl přijat a znovu přísahal na zemská práva. Přijetí na Moravě se konalo v Olomouci nebo Brně a bylo spojeno s holdováním moravských stavů. Přijetí ve Slezsku se konalo ve Vratislavi, slezští stavové vedle holdování skládali králi i přísahu. Lužičtí stavové holdovali od doby Vladislavovy hned při korunovaci v Praze a privilegia jim král potvrzoval až při vhodné příležitosti.

Zastupování krále nepřítomného v zemi měli nadále **hejtmani**. Při stabilizaci státního celku zemí Koruny české se hejtmani postupně konstituovali jako zvláštní stálí úředníci podléhající stavovskému vlivu už ve všech zemích. Nejdříve k tomu došlo **na Moravě**, kde se hejtman stal stálým úředníkem už roku 1298. Trval nadále jako nejdůležitější zemský úředník, od roku 1526 byly však z jeho kompetence vyňaty finanční věci. Jmenoval ho král za součinnosti panského, od roku 1520 i rytířského stavu. Hejtman při svém odjezdu ze země sám jmenoval svého zástupce.

Od 15. století se uplatnili hejtmani rovněž ve všech **slezských knížectvích**. V piastovských knížectvích to byli knížecí úředníci z domácí šlechty, v bezprostředních zástupci krále, vesměs se snahou po uplatnění vlivu stavů. Od roku 1422 se začal vyvíjet i úřad vrchního slezského hejtmana (*supremus capitaneus*), který se konstituoval roku 1474 jako Matyášův zástupce pro Slezsko a obě Lužice s právem zastupovat krále na sněmu a ve vši vládě a správě, soudnictví, vojenství, dohlížet na berně a hejtmany bezprostředních knížectví. Od roku 1498 byl vrchním hejtmánem vždy domácí šlechtic, v letech 1536–1608 vratislavský biskup z titulu knížete niského. Pomocným úřadem vrchního hejtmana byl vrchní úřad (*Oberamt*).

Královský zástupce v **Horní Lužici**, fojt, býval po roku 1490 vybírán z českých pánů. Jmenoval dva podfojty, úřední hejtmany (na rozdíl od finančních, srov. dále) z domácí šlechty a po poradě s ní. Budyšínský hejtman fojta v jeho nepřítomnosti zastupoval a v tom případě se nazýval zemským správcem. Dolnolužický fojt byl od Vladislavovy doby rovněž jmenován z českých pánů, od roku 1598 ale z domácí šlechty a na její návrh. Sídlil v Lubíně.

Roku 1461 vzniklo hejtmanství také v **Opavsku**, dále v **Krnovsku** a **Kladsku**, kde byli hejtmani zástupci hrabat, později bezprostředními.

V **Čechách** byla situace odlišná. Zde hejtmani, v počtu jednoho až šesti, byli přechodně jmenováni vždy z domácí šlechty při kratší nepřítomnosti krále. Situace Jiřího z Poděbrad jako správce zemského byla mimořádná. Byl zvolen původně čtyřmi východočeskými kraji a jako správce vládl prakticky za nezletilého Ladislava. Při přesídlení Vladislava Jagellonského do Budína se ale úřad jednotlivých hejtmánů nezměnil na trvalejší zařízení, naopak zemskou správu přejímali **nejvyšší zemští úředníci**. Vladislav pro ně roku 1508 vydal jako pro zástupnou vládu vymezení jejich pravomoci, které sněm schválil (roku 1517 obnoveno); patřil do ní všeobecný dohled mimo přímou pravomoc jménem krále i jednání se zahraničními poselstvími. Ferdinand I. se vrátil opět k praxi jmenování

jednoho až čtyř hejtmanů. Instrukce pro hejtmány z roku 1528 určovala, že mají být dva s 12 pomocníky, mají pečovat především o zemský mír, a proto jim podléhají krajší hejtmáni a rady měst. Současně toto kolegium tvořilo zvláštní hejtmanský soud, do jehož kompetence patřily drobnější delikty proti vnějšímu pořádku a cizímu majetku; roku 1534 byl připojen k soudu komornímu (srov. dále). Ani tehdy se trvalejší instituce hejtmanů nevžila a Ferdinand se sám ve třicátých letech vrátil k praxi pověřování zemských úředníků svým zastupováním. Za zemského správce arciknížete Ferdinanda v letech 1547–1566 (jeho pravomoc se vztahovala i na vedlejší země) se prvně objevil titul **místodržící**. Po jeho odchodu vedli správu země opět zemští úředníci, ale titul místodržících se pro ně už v této zástupné funkci udržel. První pevnější instrukci pro ně vydal Rudolf II. roku 1577 (*unsere Statthalter, Regenten und Räte unsers Kunigreich Behaimb*); jejich pravomoc byla především politická a policejní s dohledem nad apelačním soudem jako jediným ze soudů. Těchto deset místodržících, kteří byli původem zemští úředníci, mělo už nově samostatnou místodržitelskou pečeť a kancelář. Přesto toto tzv. první staré místodržitelství zaniklo roku 1583 a obnoveno bylo znovu až roku 1612, takže se na jeho charakteru přechodného zastupování krále až do Bílé hory nezměnilo nic.

Vlastní **dvůr panovníka** jakožto správní centrum už svůj význam ztratil (nikoli ovšem jako centrum politické, společenské a kulturní). Odráží to i pokles významu původních dvorských úřadů do pouze ceremoniální roviny. Pokud působnost dvorských úřadů už ve 14. století rámcem dvora přesahovala, došlo v 15. století k jejich rozdělení, například u **hofmistra**; hofmistrovi krále zůstala jen funkce organizačního činitele vlastního dvora, zatímco z části jeho činnosti přesahující do politické oblasti se vydělil zemský úředník – nejvyšší hofmistr. Ve srovnání se zemskými úřady byly dvorské kompetenčně bezvýznamné, často však tvořily předstupeň kariéry pozdějších nejvyšších zemských úředníků a král je obsazoval bez zákonného vlivu stavů, mohl tedy právě zde vytvářet své politické centrum.

Většina správních odvětví a jejich starších institucí se v 15. a 16. století ocitla v rukou stavů nebo se v nich stavovský vliv prolínal s odpovědností panovníkovi. Formování a uzavírání stavů samých souvisí s celkovým vývojem společnosti v jednotlivých zemích Koruny. **Stavy** jako takové mohou být tvořeny zásadně jen svobodným obyvatelstvem s politickými právy. Zprvu po husitství všechny stavy, od roku 1487 definitivně jen oba stavy šlechtické se podílely na držbě zemských úřadů a jejich prostřednictvím na dalších institucích státu. Vyhranění panského a rytířského stavu z dosud sociálně určených, ale pohyblivých skupin vyšší a nižší šlechty proběhlo na sklonku 15. století Na Moravě se **panský stav** roku 1480 už uzavřel určením 14 panských „starobylých“ rodů. Český panský stav se uzavřel roku 1501, přijetí dalších členů stavu bylo pak vázáno na podmínky, které si zemský stav sám stanovil, a vždy na přijetí nového člena za souhlasu dosavadních, v Čechách na doporučení krále. Uzavírání **rytířského stavu** bylo pomalejší a dalo se vyhraňováním rytířů od erbovních měšťanů a nových erbovníků. Začíná uváděním do stavu na přelomu 15. a 16. století, které se na Moravě roku 1556, v Če-

chách roku 1564 změnilo ve skutečně přijímání nového člena. Králi zůstalo právo udělit erb jako podmínku k přijetí ostatními rytíři. Konečně předpisy stanovil až roku 1609 řád českého stavu rytířského. **Městský stav** byl tvořen královskými a věnnými městy. Povyšovat na královské město zůstalo vždy právem krále, ale i u měst došlo k tomu, že povýšené město, mělo-li mít politický význam, bylo ostatními městy do stavu přijímáno. Všechny tři stavy se tak postupně vyhranily a uzavřely, vybudovaly si vlastní systém vnitřního uspořádání a obnovy svých členů, v němž králi ponechaly (ve formě doporučení, udělení erbu nebo povýšení na královské město) jen předpoklad, podmínku vlastního rozhodování.

Všechny tři stavy se podílely na vládní moci v zemi v nejširším zastoupení především prostřednictvím zemských sněmů. I na sněmech byli v běžné situaci fakticky nejvlivnější složkou stálí držitelé veřejných míst v zemi, **zemských úřadů**. Souviselo to s obecným respektováním hodnosti, čestného pořadí a se skutečnou (i když na osobě závislou) informovaností zemských úředníků v určitém úseku veřejného života země a bylo podpořeno i starou zásadou vážení hlasů. Zemští úředníci byli jádrem vzájemných vazeb a prostoupení všech stavovských institucí země. Drželi místa úředníků zemského soudu a tvořili základ královské rady (srov. dále) i zástupné královské vlády v zemi v případě královy nepřítomnosti v zemi; královská rada navrhovala znění královských propozic pro sněmy a obsazení zemských úřadů. Tím byl kruh stavovské správní oligarchie uzavřen. I když zemští úředníci nebyli jejími jedinými stálými nositeli, zaujímali v ní fakticky klíčové postavení.

Počet **zemských úřadů** v pohusitském období značně vzrostl. Při jmenování určitého úředníka byl král vázán na výběr z určitého stavu. Vyloučení cizinců ze zemských úřadů znovu slíbil roku 1436 Zikmund Lucemburský ve své volební kapitulaci a dále bylo vždy respektováno. První dohoda o zemských úřadech je už z roku 1437. Podle ní král volně obsazoval jen úřad **nejvyššího purkrabího**, ale **nejvyšší komorník** a **sudí** měli být vždy jmenováni z pánů, **nejvyšší písař** z rytířů. K těmto čtyřem postupně přibýly úřady další, navazující vesměs na starší dvorské úřady, u nichž kompetence přesahovala rámcem dvora: **nejvyšší maršálek**, nadále dědičný (do roku 1620) v rodě pánů z Lipé, kterému patřily čestné záležitosti panského stavu včetně soudnictví o čest. Od roku 1453 patřil mezi zemské úředníky **hofmistr království českého** (od roku 1458 nejvyšší hofmistr království českého), který byl předsedou komorního soudu a v soudních záležitostech i předsedou královské rady. Od roku 1458 došlo totiž k rozdělení této funkce na úřad zemský a dvorský (hofmistr královského dvora). Úřad **kancléře krále**, spojený za Zikmunda s kancléřstvím říšským, byl v letech 1453–1471 obsazen rytíři, od tohoto roku už výhradně pány. **Podkomoří** zůstal po husitství vyhrazen městskému stavu, konkrétně Starému Městu pražskému. Až roku 1486 byl podkomoří prvně jmenován z rytířů a od toho roku byli měšťané ze zemských úřadů definitivně vytlačeni. V konečné dohodě z roku 1497 mohl být podkomořský úřad obsazen rytířem, který žil a vlastnil nemovitost na Starém Městě pražském. Za Jiřího z Poděbrad se zemskými úředníky stali rovněž **dva purkrabí karlíštejnští**, z nichž jeden byl pán a jeden rytíř; jejich úkolem byla ochrana královských korunovačních kle-

notů jako symbolů české státnosti. Úsilí o ovládnutí zemských úřadů jednotlivými stavy, které přispělo ke krystalizaci a uzavírání stavů samých, bylo dokončeno vzájemnou dohodou mezi pány a rytíři z roku 1497, kdy byly úřady mezi oba stavy rozděleny. V této dohodě je také mezi zemskými úřady prvně jmenován ještě **purkrabí kraje hradeckého**. Naopak tu nebyl mezi zemské úřady zařazen **mincmistr**, který je jako zemský úředník zmíněn roku 1462 a znovu roku 1502 (nejvyšší mincmistr království); jeho kompetence se vztahovala na všechno horní podnikání, správu horních měst a dohled nad mincovnou v Kutné Hoře. Nejmladší mezi zemskými úřady je úřad **dvorského sudího**, který k nim byl přiřazen až roku 1549. V dohodě z roku 1497 a znovu roku 1549 bylo současně stanoveno hodnostní pořadí zemských úředníků, které v konečné podobě bylo následující: nejvyšší purkrabí, nejvyšší hofmistr, nejvyšší maršálek, nejvyšší komorník zemský, nejvyšší sudí zemský, nejvyšší kancléř, dvorský sudí (až potud byly úřady vyhrazeny pánům, další rytířům), nejvyšší písař zemský, podkomoří, dva purkrabí karlsštejnští (jeden pán a jeden rytíř), purkrabí kraje hradeckého.

Nejvyšší zemské úředníky jmenoval král. Původní zvyk, že uchazeč o úřad o něj u panovníka sám žádal, zakázalo vladislavské zemské zřízení. Roku 1508 byl pak normativně zakotven vliv stavů na jmenovité obsazování úřadů, když Vladislav přislíbil, že se tak bude dít jen za spoluúčasti královské rady; roku 1529 byla součinnost rady rozšířena i na případy sesazení z úřadu a vázána na případy hrubého porušení povinností úředníka. V 16. století už rada o navržení kandidáta na zemský úřad rozhodovala v tajném písemném hlasování.

Zemští úředníci měli pro výkon běžných záležitostí své zástupce, **menší zemské úředníky**. Menší úřady byly stálé, zaměřené především na agendu nižší šlechty, nepřesahující svým významem do politické sféry nebo do větších majetkových hodnot. Menší úředníci byli proto pravidelně jmenováni z rytířů, vždy příslušným nejvyšším úředníkem po poradě se zemským soudem.

Nejvyšším úředníkům jako kolegiu podléhali **nejvyšší zemští berníci**, kteří ale mezi zemské úřady nepatřili. Byli voleni od 16. století sněmem jako výkonný orgán stavů vždy s úkolem soustředit peníze po vybírání berně. Bývali tři, po jednom z každého stavu. Podobně býval stavy volen pro konkrétní případy **nejvyšší colmistr království českého** pro centrální výplaty vojsk.

Vývoj zemských a jim podléhajících úřadů na **Moravě** byl podobný. V 15. století byly zemské úřady obsazovány pouze pány; až roku 1523 došlo k rozdělení úřadů mezi oba šlechtické stavy, když Ludvík Jagellonský vyhradil úřad **hejtmana, komorníka a sudího** pánům a olomoucký sněm téhož roku přiřkl úřad **hofrychtěře, podkomořího a písaře** rytířům; přesto se v podkomořském úřadě až do roku 1620 uplatňovali páni i rytíři. Vlastní kolegium se dotvořilo do konce 15. století: roku 1493 byly v jediný úřad sloučeny olomoucké a brněnské úřady **sudího a komorníka**. Nejvyšší **hofrychtěř** do konce 16. století ztratil své lenní funkce a zbyly mu z této agendy jen čestné pře rytířského stavu, jehož byl sněmovním předsedou, podobně jako předsedou měst a prelátů byl **podkomoří**. Oba tito původem dvorskí úředníci byli už počítáni k zemským úředníkům, ale až do roku 1545 na rozdíl od nich přísahali pouze králi (ne také zemské obci). V hodnostním

pořadí byl po prvním zemském úředníkovi (po hejtmanovi) řazen **maršálek**, nazývaný zde stále český nebo královský, protože jako jediný z nejvyšších úřadů byl společný jak pro Čechy, tak i pro Moravu. Toto jeho zařazení bylo zapříčiněno skutečností, že páni z Lipé, dědiční držitelé úřadu, v 14. století přesídlili na jižní Moravu a z toho plynoucí jejich aktivitou jakožto přisedících moravského zemského soudu. Rovněž moravští zemští úředníci tvořili dohromady základ markraběcí (zemské) rady, jejíž návrhy krále (markraběte) vázaly při obsazování úřadů. **Menšími úředníky** byli komorník a sudí menšího práva a dva menší písaři, jmenovaní vždy příslušným nejvyšším úředníkem po poradě se zemským soudem, a dále dva, pak jeden (v Olomouci) zemský purkrabí, jmenovaný hejtmanem, kterému patřila exekutiva při stíhání zemských škůdců. Na rozdíl od Čech vznikl na Moravě na konci 16. století jako trvalý úřad **direktor zemských peněz**. Byl to stálý správce stavovských financí, volený sněmem, který ovšem ani zde k zemským úřadům nepatřil, stejně jako příležitostně volený colmistr.

V **Opavsku** se k zemským úřadům počítali hejtman, komorník a sudí, kteří i zde byli vybíráni výlučně z pánů (od roku 1550).

V jednotlivých **slezských knížectvích** (včetně Kladska, pro které vymohl roku 1462 jeho tehdejší zástavní držitel Jiří z Poděbrad od císaře Fridricha III. povýšení na hrabství) byl ze zemských úřadů, obsazovaných závazně z domácí šlechty, zastoupen nejběžněji **zemský kancléř** nebo písař. Chyběl jako samostatný úřad jen v Těšínsku, kde byl totožný s kancléřem knížete. V některých knížectvích Horního Slezska (též Těšínsko) byl dalším zemským úředníkem zemský sudí, jindy dvorský sudí (Svídnicko). Od 16. století jmenovaly stavy jednotlivých knížectví jako svého stálého, doživotního a placeného úředníka tzv. zemského plnomocníka (*Landesbestallter*) pro vedení běžné stavovské agendy a zastupování stavů vůči hejtmanovi a na knížecím sněmu (o něm srov. dále). Jako důsledek sjednocovacího procesu celého Slezska vznikl v polovině 16. století společný nižší (nikoliv zemský) tzv. **generální úřad berní** (*Generalsteueramt*) pro správu stavovských financí (od roku 1552). Jeho úředníky (dva příjemce berní hotovosti a účetního) volil knížecí sněm, stejně jako colmistra.

V **Horní Lužici** se z příležitostně jmenovaných zástupců fojta pro soudnictví vyvinul po roce 1582 trvalý úřad dvorského, někdy též zemského sudího. Jmenoval ho fojt z domácí šlechty a sudí tvořil přechod ke stavovskému úřadu, podobně jako kancléř, jmenovaný fojtem z měšťanů.

V **Dolní Lužici** působil zemský sudí trvale od roku 1538. Pána nebo rytíře navrhoval na tento úřad sněm a jmenoval král. Vedle něho byl v 16. století trvalým dolnolužickým úřadem zemský kancléř.

V Čechách a pak na Moravě tvořilo kolegium zemských úředníků základ **rady**. Na Moravě rada pokračovala až do poloviny 16. století na starých základech markraběcí rady, kam král-markrabě jmenoval členy podle své vůle. Teprve po polovině 16. století se podle českého vzoru začalo názvu zemská rada užívat pro kolegium šesti nejvyšších úředníků zemských a 20 zemských soudců a až roku 1611 získali členové tohoto sboru titul radů a v rámci země postavení obdobné jako v Čechách.

Vývoj a význam české rady byl tak prvořadý. Bylo to podmíněno tím, že **česká rada** nebyla pouze radou zemskou, ale v některých aspektech své činnosti zasahovala do záležitostí celého státu. Nebyla orgánem jednotným ani co do výlučného stavovského charakteru: i když tento aspekt u ní po husitství převažoval, byla vždy současně i radou královskou (odtud i její celostátní působnost). V tomto konkrétním orgánu se tak bezprostředně a interně projevoval dualistický charakter vládní moci. Konečné složení rady bylo jasně formulováno až roku 1526. Rada tu měla několik okruhů, z nichž nejužší tvořili právě zemští úředníci; ti spolu s přísedícími zemského soudu tvořili dohromady užší radu a širší rada byla pak rozšířena ještě o přísedící komorního a dvorského soudu, personálně totožné. Na spolupůsobení této rady byl král vázán při jmenování zemských úředníků a přísedících komorního soudu, dále při udělování zahraničních lén, ve státoprávních otázkách, v sestavování sněmovních propozic, v berních věcech, v záležitostech obrany země, náboženských, mincovních, pořádkových atd. Rada představovala tak orgán, který měl v zájmu stavů zamezit všem královským opatřením, která by zasahovala do práv stavů, byla tedy v jistém smyslu kontrolním orgánem nad králem. Vedle toho ovšem fungovala rada i jako 1) přímý orgán stavovský, jako jakýsi trvalý výbor sněmu, který na ni jednotlivě přenášel některé úkoly (provedení berní, obrana země) a pro který připravovala a prováděla ustanovení; 2) vlastní rada a výkonný orgán královský, kde kromě poradní funkce podle vůle královny rozhodovala jménem krále revize rozsudků, o které byl král jako nejvyšší instance požádán; jako tato určitá soudní instituce fungovala za předsednictví nejvyššího hofmistra. Jinak radě předsedal přímo král nebo jím určený zástupce, v době mezivládní nejvyšší purkrabí.

Stálost rady byla zaručena praktickou nesesaditelností zemských úředníků. Králi ovšem zůstalo vždy právo do rady jmenovat další osoby podle vlastní volby, vázán byl jen výběrem z panského a rytířského stavu ze zemí Koruny české. Záleželo pak na mocenských pozicích krále, nakolik tohoto práva využíval; soustavněji to činili až panovníci habsburští, kteří jako své královské rady jmenovávali představitele úřadů závislých výlučně na panovníkovi, v poslední třetině 16. století opět i pražského arcibiskupa. Stejnou možnost rozšířit radu o další členy měl i sněm, jestliže pověřoval radu vyřízením svých záležitostí; pak delegoval do rady nejčastěji krajské hejtmany nebo zvláštní osoby zastupující kraje, sněmem zvlášť zvolené podle stavů. Tato praxe rozšiřování rady sněmem byla nejuplněji využívána za Vladislava, kdy byli členové rady voleni krajskými sněmy a Vladislav dostal jako spoluvládní orgán ještě radu finanční (o ní srov. v části o hospodářské správě).

Přeměna královské rady v mocensky dualistický orgán si vynutila vytváření **osobních rad** jako výlučně poradních kolegií jednotlivými panovníky, počínaje Jiřím z Poděbrad. Zcela novou podobu získala tato osobní rada, zvaná tajná rada (srov. dále), za Ferdinanda I., kdy byla vytvořena jako poradní sbor panovníka společný pro všechny tři státy, kterým Ferdinand vládl, a změnila se ve stálý, pravidelně pracující úřad, jehož faktický vliv na vnitřní české záležitosti pozvolna odsunoval do pozadí vliv české královské rady. Souviselo to s potížemi vzniklými

tím, že sídlem české rady zůstávala Praha, zatímco panovník sídlil ve Vídni. Ferdinand I. žádal roku 1527 český zemský sněm, aby k němu vyslal trvale dva rádce; k jejich vyslání ale nikdy nedošlo pro neshody, mají-li být vysíláni na náklady krále nebo stavů, i když až do roku 1615 se jednání o tom, případně zdůrazňování požadavku stavů, že v českých záležitostech má král používat porady jen českých rádců, protahovala. Ferdinand si pak v případě potřeby vyžadoval písemné vyjádření z české strany, nebo povolával rádce pro konkrétní věci do Vídně. Počátek konečného úpadku české rady znamenal až opětné přesídlení Matyáše II. do Vídně (1612).

Nejúžeji s radou spjatou stavovskou institucí - prostřednictvím zemských úředníků - byl **český zemský sněm**. Sněmy, které byly nejdůležitějším politickým fórem stavů každé země, byly samozřejmě samostatné pro každou zemi a byly nyní uspořádány podle kurií. Rozhodující místo mezi všemi sněmy, včetně jejich dalších typů, zaujal český zemský sněm, neboť v jednotlivostech přebíral do svého rozhodování záležitosti celé Koruny (srov. dále) a měl rozhodující vliv při volbě krále.

Ve svém složení a kompetenci navazoval přímo na sněmy husitské doby. Po obnově královské moci je ovšem král znovu svolával, jen v období těsně po Lipanech se sněmy ještě scházely z iniciativy stavů, což je řadí do souvislosti se sněmy husitskými. Až koncem jagellonské doby se **svolávání sněmů** dostalo do rukou nejvyššího purkrabího, ale od roku 1528 začal uplatňovat Ferdinand I. opět výlučné královské právo svolávat sněm, které se mu podařilo definitivně prosadit až roku 1547. Král nebo jeho zmocněnec sněm zahajoval v plenárním zasedání, kterému předsedal nejvyšší purkrabí. Návrhy k sněmovnímu jednání mohly pocházet buď od krále (sněmovní propozice), nebo od účastníků sněmu, ať jednotlivců (články zvláštní), nebo celých stavů (články obecné). Pořadí, v němž se návrhy projednávaly, bylo zprvu volné; Ferdinand I. se snažil, aby na první místo jednání byly zařazeny propozice, a po jejich vyřízení sněm uzavíral. Faktické likvidace této snahy o zmenšení významu sněmu dosahovaly stavy tím, že berně jako hlavní obsah propozic povolovaly až po projednání vlastních záležitostí. Teprve roku 1609 král zaručil, že sněmovní jednání může být ukončeno až po vyřízení všech návrhů.

O všech jednotlivých návrzích jednala každá kurie samostatně. U obou šlechtických kurií platilo, že právo účasti na sněmu má každý šlechtic osobně; pro značné náklady s účastí na sněmu spojené byli pak především zástupci nižší šlechty (dva až šest osob) na sněm vysíláni po volbě krajskými sněmy a na náklady kraje. Každý účastník sněmu v šlechtických kuriích měl jeden hlas. V městské kurii patřil hlas vždy městu jako celku. Z každého města byli na sněm vysíláni na náklady města dva až tři zástupci určení radou; podobně jako u rytířů i menší města se mohla na sněmu nechat zastupovat městem větším. Pro přijetí projednávaného návrhu v kurii platila zásada většiny hlasů; pro přijetí usnesení celým sněmem bylo nutné jednomyslné přijetí všemi kuriemi, z nichž každá měla jeden hlas.

Usnesení přijaté celým sněmem v 15. století a na počátku 16. století nepotřebovalo potvrzení krále. Zákonné platnosti nabývalo zápisem do zemských desk,

kteřý znamenal současně publikaci usnesení. Od roku 1500 byla už usnesení tištěna a rozesílána. Právě touto cestou konečnosti rozhodování stavů se tak sněmy staly důležitým regulátorem všeho politického a veřejného dění v zemi, tvůrcem normativních opatření a správních vztahů. Teprve Ferdinandovi I. se podařilo opět prosadit, že královské potvrzení usnesení je nutné a zakládá teprve možnost jeho zápisu do desk.

Nejčastějším, běžným obsahem sněmovních jednání bylo **povolování berní** panovníkovi, případně verbování vojska pro války s Turky. Povolení zemské hotovosti, udělení inkolátu (přijímání cizinců do země, které teprve opravňovalo ke koupi zemského statku), zemský mír a pořádek, úpravy náboženských poměrů patřily rovněž k pravidelné kompetenci sněmu. Ale dualismus státu se projevil i v tom, že sněmovním souhlasem prošly vesměs všechny záležitosti důležité pro stabilitu státu a společně i královské moci i stavům: uzavření mírové smlouvy, celistvost korunních zemí, zcizení korunních statků, přijímání a vydávání zemských zřízení. Sněm v tomto období fakticky vykonával volbu krále nebo krále alespoň přijímal. A na význam sněmu ukazuje i to, že habsburští panovníci si nechávali sněmem potvrdit i některá regální opatření (narovnání o hory roku 1534, roku 1575 regulování mince, židovské zákonodárství). Od 16. století sněm někdy pro výkon některého svého oprávnění nebo usnesení volil ze svého středu zvláštní dočasnou komisi s konkrétním úkolem (například revize zemského zřízení).

Složení, kompetence a postavení zemského **sněmu moravského** se částečně lišily. Sněm měl rovněž tři kurie, ale vedle panské a rytířské tu byla společná kurie prelátů a měst. Ta byla tvořena šesti moravskými královskými městy a současně kapitulami olomouckou a brněnskou a opaty a probošty některých klášterů. Olomoucký biskup byl počítán za prvního člena panského stavu. Každá kurie měla svého stálého předsedu: panská zemského hejtmana, který předsedal i celému sněmu a sněm v 15. století někdy svolával, rytířská dvorského sudího a městsko-prelátská podkomořího. Sněmy se většinou konaly v časové a místní souvislosti s konáním zemského soudu, od roku 1520 samostatně. I po roce 1526 si moravský sněm uhájil značnou samostatnost v tom, že potvrzování jeho usnesení prosadil Ferdinand I. jen v důležitějších případech, ne ve všech, a roku 1608 se znovu vrátil písemně zaručený úzus, že všechna sněmovní usnesení ke své platnosti královské potvrzení nepotřebují. Bylo to ovšem umožněno tím, že na rozdíl od českého sněmu nepatřily do kompetence moravského sněmu celostátní záležitosti, především ručení za celistvost Koruny, které dávaly českému sněmu mezi všemi ostatními přední a závažnější místo a v jistém smyslu ho nadřazovaly.

V 15. století se vytvořily také **sněmy jednotlivých slezských knížectví**, konané vesměs v sídle knížectví a knížetem svolávané (jen v bezprostředních knížectvích se v 15. století scházely samostatně); kníže také usnesení sněmů vesměs potvrzoval. Složení slezských sněmů kolísalo mezi dvěma (tj. šlechta a města - ve většině knížectví), třemi (páni, rytíři, města, například Krnovsko, Těšínsko) a čtyřmi kurii (páni, preláti, rytíři, města, od 16. století Opavsko, Opolsko-Ratibořsko). V 16. a v 17. století se v některých slezských knížectvích stali stálou institucí zemští starší, volení podle krajů ojediněle už od 14. století. Tento výbor se obnovoval

každoročně a vyřizoval stavovské záležitosti - mimo berní - místo sněmu. Mimo jednotlivé sněmy se od doby vlády Matyáše Korvína vytvářel společný knížecí sněm slezský. Matyáš v návaznosti na starší slezské a lužické landfrýdy svolával společné schůzky knížat a stavů Slezska a obou Lužic k projednání berních a dalších otázek. Po Matyášově smrti se definitivně ustavil **knížecí sněm** pro samotné Slezsko, skládající se ze tří kurií: 1) knížat devíti knížectví (od roku 1523 přibýlo také Krnovsko, od roku 1613 Opavsko) a svobodných stavovských pánů čtyř panství, 2) zástupců vyšších stavů bezprostředních knížectví a města Vratislavi, 3) zástupců měst bezprostředních knížectví. Knížecí sněm svolával do Vratislavi vrchní slezský hejtman (od roku 1536 jen z příkazu krále) a ten mu předsedal a publikoval usnesení. Knížecí sněm, který sehrál důležitou roli při sjednocování Slezska, měl kompetenci, způsob jednání a hlasování obdobné sněmu moravskému.

Centrální sněmy **Horní Lužice** (o dvou kuriích, šlechtické, kam byli počítáni i preláti, a městské) a **Dolní Lužice** (o čtyřech kuriích, preláti - do roku 1563, páni, rytíři, města) byly svolávány vždy fojtem, pak za souhlasu krále. Kromě běžných záležitostí oba sněmy jednaly také o přijetí fojta, dolnolužický uzavíral i samostatné mezinárodní smlouvy (roku 1441 s Braniborskem). U obou sněmů usnesení schvaloval král jen v důležitějších případech, většinou je pouze fojt vyhlašoval. V Horní a od 16. století i v Dolní Lužici byli šlechtou pravidelně voleni zemští starší, které potvrzoval fojt a kteří tvořili fojtovou radu a připravovali propozice na sněm. Mohli podle potřeby svolat stavovský výbor, volený ročně jako stálý poradní orgán fojtův.

Vedle velkých sněmů jednotlivých zemí si uchoval samostatnost **sněm chebský**, když ztroskotaly pokusy z let 1479 a 1569 připojit Chebsko k českému sněmu, a vyvinul se zvláštní sněm loketský a kladský. Kompetenčním základem byly vždy záležitosti berní, eventuálně návrhy na krajského hejtmana a soudce (Loketsko), které byly společným zájmem města a okolních manů. Pouze u Kladska k těmto dvěma sociálním, a tím i kuriálním složkám sněmu přibýla roku 1501 ještě další, tvořená svobodnými rytíři.

Generální sněmy se scházely pouze na základě panovníkova svolání a jednaly většinou jen o propozicích, samostatnou iniciativou se nevyznačovaly. Jejich obecnost však pozvolna a s výkyvy stoupala od společných sněmů dvou zemí v 15. století (Čechy a Morava, například roku 1436, roku 1453, nebo Slezsko a Lužice, například roku 1458, roku 1459) ke skutečným generálním sněmům všech zemí Koruny. V jagellonské době se generální sněmy sešly dvakrát (1512, 1518), vždy v Kladsku, k jednání o postihu zemských škůdců. V delegacích na sněm bývaly zastoupeny všechny stavy jednotlivých zemí; delegace byly voleny stavy, vybaveny instrukcí a plnou mocí. Při hlasování měla každá země jeden hlas, usnesení bylo po královském schválení zapisováno do českých zemských desk a tím nabývalo platnosti. Náznaky vývoje generálních sněmů ke skutečnému pojitku všech korunních zemí a ke společnému fóru jako stavovské protiváze královské moci byly ale slabé. Po roce 1570 začaly panovnícké reversy v souvislosti s odstředivými snahami ve vedlejších zemích zdůrazňovat dobrovolnost účasti stavů jednotlivých zemí na generálních sněmech, a tím jejich ještě nejasný význam zcela zamlžily.

Soustředěná panovnická moc tak měla v českém státě dualistickou protiváhu v pěti zemských sněmech, z nichž českému připadal sice největší vliv, ale nebyl nadřazen ostatním.

Svrázným, ale pozdním vyvrcholením stavovsky pojaté podoby generálních sněmů byla za specifických podmínek povstání konfederace, uzavřená 31. července 1619, která ve smyslu dualismu stavovské a panovnické moci znamenala jednoznačné nadřazení první nad druhou (srov. i dále).

Po roce 1526 došlo naopak ze strany panovníka k pokusu o vytvoření společného stavovského orgánu všech habsburských zemí, který by vůči panovnické moci měl čistě podpůrnou a pomocnou úlohu. Do konce šedesátých let se Ferdinand I. několikrát pokusil svolat **kongresy** zástupců zemí, kterým vládl (1528, 1530, 1537, 1541-1542, 1543-1544, 1555-1557, 1558), v prvním případě k jednání o jednotné minci, v ostatních vesměs o pomoci na turecké války. S výjimkou částečného úspěchu kongresu z roku 1541-1542 všechny tyto pokusy ztroskotaly. Začátkem 17. století se ale myšlenka spojit stavy více států (nejen zemí) objevila znovu, tentokrát v podobě stavovské, kde ke spolkům došlo z iniciativy a v zájmu stavů (záruky míru a náboženské svobody). Pojetí těchto společných **konfederací** kolísalo mezi spolky výlučně obrannými, kde by vnitřní záležitosti zůstaly samostatné, a pojetím, které by spolek přetvořilo ve skutečný centrální stavovský výbor, rozhodující jak o obraně, tak o některých důležitých záležitostech vnitřních, jemuž by byli odpovědní i panovníkovi rádcí. První společná konfederace, garantující mír s Bočkajem, byla uzavřena roku 1608 mezi rakouskými a uherskými stavy, ke kterým přistoupily i stavy moravské. Roku 1609 uzavřely české a slezské stavy konfederaci na hájení náboženských svobod, ta byla po výbuchu stavovského povstání roku 1618 rychle obnovena a na jejím základě došlo roku 1619-1620 ke společné konfederaci, když 15. srpna 1619 k ní přistoupily i rakouské stavy a 15. ledna 1620 i stavy uherské. Konfedační úmluva zaručovala kromě obranných záležitostí i pravidelné schůze a volný obchod a navrhla společnou minci. Panovník měl být konfederaci vázán přísahou a její porušení opravňovalo vypovězení poslušnosti ze strany stavů. Poslední sjezd konfederace se konal v srpnu 1620 v Banské Bystrici, kde sesadila Ferdinanda II. a zvolila uherským králem Gábora Bethlena. Definitivní konec všech těchto stavovsky konstitučních snah znamenalo vojenské vítězství Ferdinanda II. Navíc využití společných schůzek stavů panovníka varovalo do té míry, že k jejich svolávání v jakékoliv podobě již nikdy nepřistoupil.

Ve srovnání s ostatními stavovskými institucemi v zemi ztratil **zemský soud** proti předhusitské době svůj prvořadý význam centrální šlechtické instituce. Zůstal centrálním místem pro pravidelné vyřizování záležitostí šlechty a vedl desky, byl tak stále základní správní institucí obou šlechtických stavů. Jakmile ale měla šlechta zaručen podíl na vládní moci, ztratil už svůj význam místa, kde by se formulovaly mocenské ambice šlechty. Přesunutí hlavního zájmu šlechty na jiné institucionální složky stavovské monarchie pak, vedle obecné situace, umožnilo časté a dlouhodobé přestávky v zasedání českého zemského soudu (1440-1453, 1467-1485), které opět zpětně jeho význam zeslabovaly a současně umožňovaly rozvoj a vzrůst významu jiných soudů, především komorního.

Pro zemské soudy (český i moravský) tohoto období je charakteristické jejich organizační dotvoření a současně omezení zcela svobodného nalézání práva na soudu přijetím **zemských zřízení**: v Čechách přípravné práce od sklonku osmdesátých let vyústily ve *Vladislavské zřízení zemské* z roku 1500, doplněné roku 1530, další roku 1549 a roku 1564 a jeho doplňky, na Moravě pokusy od počátku 16. století vyústily ve *Znojenské zřízení* z roku 1539, další roku 1545 a roku 1604, platná vesměs i v Opavsku a Krnovsku. Zemská zřízení vesměs zapovídala soudní nálezy, které by psaným zřízením odporovaly. Zřízení sama vznikala ovšem v zájmu a z iniciativy vyšších stavů a zůstala otevřena pro další doplňování soudními nálezy souhlasícími s tendencí zřízení. Zemský soud tak místem nalézání práva být nepřestal, ale byl v této funkci omezen přijatou kodifikací, jejímž základem ovšem byla jeho dosavadní praxe. I tato cesta vedla k převaze pravidelné, ustálené správní činnosti soudu nad činností ve svých důsledcích politickomocenskou, již volné nalézání práva dříve bylo.

Nálezy vynášeli nadále zemští přísedící. Jejich počet byl na **českém zemském soudu** prvně normativně stanoven roku 1437 tak, že páni měli mít 12 míst přísedících, rytíři osm; tento počet byl definitivní od roku 1487, kdy teprve byli rytířští přísedící s panskými zcela zrovnoprávněni. Mezi přísedící příslušného stavu byli už v 15. století pravidelně zvaní další úředníci (nejdříve dvorský sudí, od roku 1545 královský prokurátor - o něm srov. dále, od roku 1500 patřilo jedno místo panského přísedícího vždy vladaři rožmberského domu, roku 1556 byla znovu uznána jeho priorita mezi českým panstvem), takže neúřednických míst mezi přísedícími bývalo 8 : 5; nejmenší počet přítomných přísedících nutný k usnesení soudu byl deset. Rozhodnutí zemského soudu bylo konečné, nebyla možná ani revize jeho rozsudku; naopak do roku 1547 bylo k zemskému soudu možné odvolání od soudu komorního a dvorského. Vlastní úředníci soudu se nezměnili. Termíny zasedání soudu se od sklonku 15. století změnily několikrát, až roku 1543 zůstaly tři (o suchých dnech postních a letničných a 1. října), rozšířené každý o čtyři tzv. sirotčí dny, kdy soud vykonával svůj vrchní dohled nad sirotky obou šlechtických stavů. Dva až tři dny před termínem soudu zasedal pravidelně menší soud, tvořený menšími úředníky a několika rytíři. Připravoval jednání soudu většího a vyřizoval spory nižší šlechty. Především však vedl nespornou agendu, protože menší úředníci zemští pod vedením menšího písaře se konstitovali jako pravidelný úřad desk zemských.

Odchytky **moravského zemského soudu** byly podmíněny vesměs starším vývojem. Roku 1493 byly sloučeny oba úřady komorníka a sudího olomouckého a brněnského v jediný, soudy však i nadále zůstaly dva; i brněnský dostal pevné termíny (neděle po sv. Kunhutě, po roce 1576 dne 11. listopadu, a druhá neděle postní, po roce 1576 neděle provodní; olomoucké termíny zůstaly na 6. ledna a 24. června, po roce 1576 až 24. srpna). Na moravském soudu zasedali pod předsednictvím hejtmána všichni moravští zemští úředníci a olomoucký biskup. Panská místa přísedících byla po celé 15. století neomezena; vladykové v nich dosáhli zastoupení až roku 1492, kdy došlo podobně jako v Čechách k organizačnímu dotvoření soudu vymezením počtu míst přísedících v počtu 14 : 6 (tři z Olomouc-

ka a tři z Brněnska). Kompetence, konečnost rozhodnutí a menší soud a jeho funkce byly obdobné jako v Čechách.

Podle moravského vzoru se řídily zemské soudy v **Opavsku** a **Krnovsku**, kde ale nedošlo k rozdělení míst přisedících mezi pány a rytíře, i když zastoupeny byly oba stavy. Od roku 1573 bylo od krnovského zemského soudu možné odvolání ke knížecímu soudu slezskému.

V 16. století se postupně konstituovaly obdobné zemské soudy v Opolsku-Ratibořsku (roku 1531), Těšínsku (roku 1572), Osvětimsku-Zátorsku (roku 1531, zde pak bylo možné odvolání ke královskému soudu polskému). V knížectvích Dolního Slezska byly vesměs jen manské soudy pro spory šlechty a pro lenní statky, pouze v Minsterbersku byl rovněž zemský soud. Většina všech slezských soudů byla po roce 1548 podřízena odvolání k apelačnímu soudu v Praze. Na konci 15. století se konstituoval rovněž **knížecí soud slezský** (*Fürstenrecht*) jako centrální soud slezských knížectví pro spory krále, knížat a svobodných pánů jako žalobců a případy odepření práva. Zúčastňovali se ho knížata a svobodní páni, stavy tří knížectví (Hlohov, Opolí-Ratiboř a Zaháň), město Vratislav a města knížectví Svídnice-Javor, Opava a Hlohov; předsedal mu nejstarší kníže nebo vrchní hejtmán. Byl dalším prvkem, který podporoval sjednocení Slezska. Po roce 1548 začal i do knížecího soudu zasahovat apelační soud.

Hornolužický soud zemský (*Gericht von Land und Städten*) se vyvinul ze staršího soudu fojtova, fojt nebo budyšínský hejtmán mu také předsedal. Soudil spory mezi stavy, mezi městy a spory rytíře s městem a vyřizoval stížnosti proti všem soudcům v zemi. Od roku 1548 bylo odtud možné odvolání k apelačnímu soudu. **Dolnolužický zemský soud** (*Gericht der Herrn Stände*) byl roku 1538 reorganizován, takže v něm vedle šesti stavovských zástupců zasedali i dva právníci jmenovaní králem. Rozhodoval civilní spory bezprostřední šlechty. Odvolání odtud bylo možné k fojtovi, který v takových případech zřizoval zvláštní osmičlennou apelační komisi, kam sám jmenoval dva členy a šest jich volily stavy. Pro hornolužický i dolnolužický soud bylo vzorem právo i soudnictví magdeburské, nikoliv už české, proto i větší rozdíly.

V Čechách byl nastoupením Ladislava Pohrobka reorganizován **komorní soud** (roku 1453) jako centrální královský soud pro celou Korunu za předsednictví krále a s královskými rady jako přisedícími. Zasedal celoročně a pravidelně, a proto do roku 1485 nahrazoval soud zemský i dvorský, které nebyly otevřeny. Tím stoupal v komorním soudu stavovský vliv, který koncem 15. století už zcela převládl. Předsedou soudu se tehdy stal nejvyšší hofmistr, přisedících bylo minimálně 12, od Ferdinanda I. i více, až 28. Převažovali tu do roku 1592 rytíři, pak i zde páni. Od roku 1492 omezil soud svá zasedání jen na dva termíny v roce, rozšířené roku 1543 na termíny čtyři. Kompetence komorního soudu se značně překrývala s kompetencí dalších soudů, byly z ní vyňaty roku 1488 jmenovitě jen sporné a nesporné záležitosti svobodných nebo manských statků, před rokem 1500 i nejzávažnější trestné činy a rovněž v dalších desetiletích se jeho kompetence omezovala ve prospěch zemského soudu. Do konce 15. století vyřizoval komorní soud odvolání ke králi z celé Koruny, do roku 1526 i revize rozsudků, které pak přešly na králov-

skou radu. Vladislavské zřízení zemské potvrdilo působnost komorního soudu pouze pro Království české, přesto se Ferdinandovi I. do značné míry podařilo obnovit jeho původní postavení a působnost pro všechny země Koruny. Roku 1534 byl s komorním soudem sloučen soud hejtmanský, což, spolu s královým jmenováním přisedících (na návrh ostatních přisedících), posílilo opět královský vliv v komorním soudu. Přesto ho Viktorin Kornel počítal za druhý stavovský soud na zemském právu.

Tytéž osoby, které byly přisedícími komorního soudu, jmenoval král většinou také přisedícími **soudu dvorského**. Jejich počet stálý nebyl, čtyři měli být rytíři (od roku 1487), ale panský živel tu většinou převažoval. Zasedání dvorského soudu se časově vázalo na termíny soudu komorního (předcházelo jim). Dvorský soud už vyřizoval pouze lenní záležitosti a odúmrťe, po roce 1499, kdy se Vladislav vzdal práva odúmrťi, byl omezen jen na funkci nejvyššího lenního soudu Koruny. Ve vymezeném okruhu vyřizovaly lenní záležitosti dále hejtmanství německých lén (srov. dále), trutnovský manský soud (zanikl roku 1521), loketský, chebský a kladský manský soud, případně manské soudy při hradech (Karlštejn, Křivoklát, Roudnice). Manský soud olomoucký sídlil od roku 1529 trvale v Kroměříži.

Podstatný předěl v dosavadním soudnictví znamenal zřízení **apelačního soudu** v Praze 20. ledna 1548. Rada nad apelacemi, jak se soud nazýval, byla a vždy zůstala soudem výlučně královským, organizovaným na základě římského práva, kterým se (a nikoliv právem zemským) řídila ve svém rozhodování. Všechny členy soudu jmenoval král nezávisle na stavech, ale s respektováním stavovského složení. Šlo o prezidenta a 13 radů; z toho byli dva páni (pánem byl i prezident), tři rytíři, čtyři měšťané pražští a čtyři doktoři práva. Soud zasedal vždy v pondělí až úterý a čtvrtek až pátek každého týdne, takže členství v apelačním soudu se stávalo stálým povoláním. K apelačnímu soudu měla jít odvolání ode všech soudů všech zemí Koruny, soud měl současně na požádání dávat všem soudům odborné porady, zvláště v trestních záležitostech; jen mimořádně závažné věci měl předložit přímo králi. V této podobě se však apelační soud neprosadil; vešel v činnost jako odvolací soud pro města, nejdříve pro poražená města česká, koncem 16. století i pro města moravská (potvrzeno roku 1583) a roku 1611 i pro všechna města česká. Současně se prosadil u městských soudů slezských a lužických, u zemského soudu hornolužického a soudů bezprostředních slezských knížectví, v dalších územích se prosadily, často po vleklých sporech, alespoň revize rozsudků.

Poslední institucí, do jejíž kompetence se koncem 16. století fakticky dostávaly i soudní záležitosti, jejíž hlavní náplň činnosti a význam byly ovšem jinde, byla **česká královská kancelář**. Už ve druhé polovině 14. století se via facti stávala královská kancelář hlavním orgánem pravidelné, drobné královské správy a tato její funkce v 15. století stoupala a zvláště se umocnila v 16. století v souvislosti s počínající byrokratizací veřejné správy a obecným zaváděním písemného řízení. Současně se kancelář stávala rovněž institucí stavovskou, respektive takovou, kde se královský a stavovský vliv a zájem protínaly, což bylo dáno jak postavením jejího představeného, kancléře, jako zemského úředníka s úzkým vztahem ke králi, tak vzrůstajícím podílem jeho vlivu jako představitele stavovské obce za situace, kdy

panovník a jeho dvůr, s kterým byl ve stálém styku, nebyli přítomni v Praze. V kanceláři se soustřeďovala většina výkonné moci ve státě; byla jednotná pro všechny země Koruny.

Po husitství byla nejprve ještě obnovena podvojnost funkce skutečného **kanceláře** a titulárního nejvyššího kancléře království, jímž byl vyšehradský probošt. Tato situace končí roku 1471, odkdy bylo kancléřství už trvale až do roku 1749 obsazováno pánem, který užíval nadále titulu *cancellarius regni Bohemiae*, od roku 1491 *supremus cancellarius regni Bohemiae*. Základem kancléřova vlivu zůstalo to, že měl v rukou velkou panovnickou pečeť, takže všechny důležitější panovnické listiny (které podle pravidel diplomatiky mohly být vydány jen s velkou pečeti) musel zpečetit on a jeho přítomnost a souhlas byly nutnou podmínkou vydání takové listiny. Přítom kancléřova účast, která zaručovala zprvu souhlas obsahu listiny s vůlí panovníkovou, byla už v období stavovské monarchie, kdy kancléř byl reprezentantem stavů, současně i zárukou, že obsah listiny neodporuje zemským právům a privilegiím. Kancléř tedy ručil panovníkovi za jeho písemnosti, ale současně ho v zájmu stavovské obce kontroloval v jeho zásadních rozhodnutích.

Praktické provádění kancléřovy spoluúčasti při vydávání panovnických listin bylo za situace, kdy dvůr sídlil jinde než v Praze, velmi komplikované. Při Vladislavově dvoře v Budíně byla jen **expozitura české kanceláře**, která mohla vydávat pouze písemnosti, které velkou pečeť nepotřebovaly; vydávání listin s uherskou velkou pečeti naráželo přirozeně na odpor českých stavů. Roku 1509 Vladislav využil sporů mezi kancléřem a stavy a velkou i malou pečeť kancléři na čas odňal. Spory mezi králem a stavy byly od té doby trvalé, čeští stavové žádali na králi plnější zastoupení české kanceláře v Budíně; roku 1516 zvolil český sněm čtyři relátory, aby v Budíně na královské listiny dohlíželi.

Podobná situace se opakovala **po roce 1526**, kdy byla ještě komplikována pokusem Ferdinanda I. zřídit ve Vídni centrální dvorskou kancelář pro všechny své země a dále vznikem kanceláře při komoře. Velkou pečeť tehdy král kancléři odňal a ponechal si ji ve Vídni. Roku 1527 ustanovil v rakouské kanceláři českého sekretáře s pomocným personálem a tato česká expedice byla podřízena přímo rakouskému kancléři a naopak k české kanceláři žádný vztah neměla. Současně bylo dáno do kompetence české komory (srov. dále) i vyhotovování majestátů v komorních záležitostech, které měly být posílány do Vídně k panovníkovi k podpisu a přivěšení pečeti. Tento stav se ale neudržel, stavové si vrácení velké pečeti kancléři vymohli už roku 1530, stejně jako nařízení, že kamerální majestáty, právě tak jako všechny ostatní mají být po svém vyhotovení napřed poslány panovníkovi k podpisu a pak teprve předloženy nejvyššímu kancléři, aby je i on podepsal a přivěsil k nim velkou pečeť. Současně byla česká expedice při vídeňské kanceláři přeměněna opět v expozituru české kanceláře; byla tvořena vicekancléřem a personálem českého a německého oddělení, kteří byli jmenováni pravděpodobně českým kancléřem se souhlasem krále, alespoň oběma přísahali a nejvyššímu kancléři podléhali. Expozitura byla trvale při dvoře, doprovázela ho i na všech případných cestách krále a s českou kanceláří splynula jen v době panovníkova pobytu v Praze.

Konečného rozhodnutí sporů o pravomoc české kanceláře bylo dosaženo roku 1541: v nařízení z toho roku se stanovilo, že všechny majestáty (včetně kamerálních) mají být opatřeny velkou pečeti, kterou opatroval kancléř, a jeho podpisem, a to jako podmínkou své platnosti; nařízení z roku 1549 zaručovala české kanceláři výhradní vyřizování záležitostí zahraničních lén českých (což byl další sporný bod). Bez vědomí kancléře tak mohly být s konečnou platností vydávány jen méně důležité písemnosti, které velkou pečeť nepotřebovaly. Za situace prudkého rozvoje užívání mandátů, patentů a misivů, pečetěných vždy jen menší pečeti, které pro svou jednoduchou formu byly pro správní záležitosti vhodnější, se právě zde otvírala do budoucna cesta obejití funkce české kanceláře, protože tyto písemnosti mohla vydávat jak kancelář sama, tak komora nebo kancelář dvorská. V zásadě ale spor o českou kancelář, formulovaný jako spor o užívání velké pečeti, skončil v té podobě, jak byl formulován, naprostým vítězstvím českých stavů. Jinou věcí ovšem bylo, že stavové nepostřehli přítom zásadní proměny, kterou přinášelo byrokratické úřadování a jehož vlivem tradičně formulovaný spor ztrácel svůj klíčový význam.

Kancelář jako celek a kancléř sám sídlili v Praze, což souvisí s dalšími **kompetenčními okruhy činnosti kanceláře**. Byla stále vlastní kancelář královskou ve smyslu expedičního úřadu, jímž procházely všechny písemně vyřizované záležitosti mezi panovníkem a českými zeměmi a naopak; byrokratizací veřejné správy kvantum těchto písemností vzrůstalo a kancelář tak měla možnost pravidelně ovlivňovat veřejný život v zemi. Kromě toho ale kancelář plnila funkci kanceláře a výkonného orgánu královské rady; rada se scházela ke svým poradám v místnostech české kanceláře a kancléř byl přirozeně jejím členem; zajišťoval rovněž styk rady s králem, na něhož mohl vykonávat stálý vliv, i když původní diplomatická úloha kancléře v zahraniční politice se po roce 1526 realizovala prostřednictvím tajné rady nebo v přímých habsburských službách. Konečně kancelář vedla stálou písemnou agendu zemského sněmu, a byla tak i jeho orgánem; při úzkém sepětí kanceláře s královskou radou se zde vyhotovovala konkrétní znění sněmovních propozic pro české, moravské i centrální slezské sněmy.

Vzrůst užívání písemného řízení ve všech oblastech veřejného života měl po přesídlení dvora Rudolfa II. v roce 1583 do Prahy nepřímo za následek rozšíření kompetence české kanceláře. Rozličné žádosti posílané k přímému rozhodnutí králi se totiž rozmnožily do té míry, že je král ani jeho rada vyřídit nestačili, a tak stále pracující kancelář je začala vyřizovat, nejen už expedovat, sama. Vyžadovala si k tomu někdy odborné posudky nebo starší spisy (zvláště od apelačního soudu), ale často vlastními příkazy zasahovala i do činnosti soudů, když zastavovala nebo odkládala řízení, předvolávala k výslechům a nakonec i vydávala nálezy. Z tohoto vyřizování suplik k panovníkovi se nakonec vyvinula soudní kompetence české kanceláře jakožto orgánu královského. Kancelář se touto cestou změnila také už ve skutečný správní úřad.

Vzrůst významu české kanceláře koncem 16. století a výhradní vliv českých stavů v této kanceláři vyprovokoval nespokojenost stavů **ostatních zemí**, které po nezdaru pokusu proniknout do české kanceláře se vesměs snažily od ní odtrhnout

a zřídit si vlastní kancelář zemskou. Úspěch těchto snah se vázal na vládu Matyáše II. na Moravě a ve Slezsku a nebyl trvalý. V letech 1608–1611 byla zřízena samostatná moravská dvorská kancelář, ale po přechodném stavu se nakonec roku 1613 Morava vrátila zcela pod původní pravomoc českého kancléře. Roku 1611 dosáhly zřízení samostatné kanceláře také stavy Slezska a Lužice; sídlila ve Vratislavi, měla v čele místokancléře, podléhajícího ale jen králi. S českou kanceláří byla znovu spojena roku 1616 tak, že zůstala jako její zvláštní slezské oddělení; písemnosti pro Slezsko pak podpisoval český kancléř i slezský vicekancléř. Jednota české kanceláře jako již nejdůležitějšího pojítka celého českého státu zůstala zachována, ale jen za cenu zhoršeného vztahu mezi stavy jednotlivých zemí. K této situaci přistoupily ještě spory kališnických stavů s kancléřem Zdeňkem z Lobkovic, který byl katolíkem, táhnoucí se od roku 1609. Když se kancléř nepřipojil ke stavovskému povstání, následovala ho část kanceláře roku 1618 v cestě do Vídně. Stěhování celé kanceláře bylo dokončeno roku 1624 a od té doby česká kancelář, nazývaná už častěji česká dvorská kancelář (ojediněle od roku 1548), zůstala již trvale až do svého zrušení ve Vídni. Toto umístění bylo prakticky legalizováno Obnoveným zřízením zemským.

Fridrich Falcký si v Praze po dobu několika měsíců své vlády zřídil vlastní kancelář, opět v čele s kancléřem. Po jejím zániku pak byla v Praze dále už trvale jen kancelář místodržitelská.

Všechny důležité instituce, na kterých se podílel král a stavy, zasahovaly většinu správních oblastí ve státě, nedotkly se však, s výjimkou bernictví, celé oblasti řízení hospodářství v celostátním měřítku. Vlastní **správa hospodářství**, starého *dominia speciale* a *regálů*, prodělala v 15.–16. století hluboké proměny, zůstala však vždy podřízena jen panovníkovi a s výjimkou několika let sklonku jagellonské doby nebyla zasažena ve svém výkonu stavovským vlivem. Pro tuto oblast znamenalo nastoupení Habsburků na český trůn, respektive s tím spojený počátek opětného vzrůstu váhy panovnické moci ve státě, skutečný vývojový předěl a počátek novověku, jelikož zde, v oblasti přímého výkonu královské vlády, se Ferdinandovy centralizační tendence mohly plně uplatnit.

Zeslabení panovnické moci po husitství bylo do značné míry podmíněno úpadkem pozemkového královského majetku a ztrátou přímých finančních zdrojů nebo jejich chaotickým stavem. Pozemkový majetek krále byl během husitství ztenčen zástavami ze strany Zikmunda Lucemburského i přímými zábory. Šlo především o zabraná odumřelá léna a odumřelí spadlé statky. Pro královskou komoru znamenala pohromu rovněž sekularizace církevního pozemkového majetku a jeho přechod do rukou mocných šlechtických rodů nebo měst, jelikož tím zanikla možnost vybírání této části speciální berně. Osamostatnění měst mělo obdobné důsledky v řídkém a nepravidelném odvádění berně, která se proměnila ve stálý příspěvek měst k obecné berni; zachován zůstal census měst. Zastavení těžby stříbra v kutnohorských dolech, jež byla obnovována až v šedesátých letech 15. století, znamenalo pro královskou pokladnu nejen ztrátu urbury, ale také další pokračování ražeb nekvalitní mince až do roku 1469. Za stavu, kdy prakticky všechny vydatné zdroje státní pokladny byly zastaveny, je samozřejmé, že o ob-

novu především pozemkového majetku se pokoušeli všichni panovníci. Už za Zikmunda Lucemburského souvisel s těmito snahami vznik nového královského úředníka, prokurátora.

Královský prokurátor (*commissarius devolutionum regalium*) byl prvně jmenován roku 1437 s úkolem sestavit přehled o všech zástavách královských a církevních statků, srovnat je s královskými registry a tam, kde by současný držitel statku nemohl svou držbu takto právoplatně dokázat, postarat se o návrat statku do královského majetku. **Revize pozemkové držby** skutečně v Čechách v letech 1453–1454 proběhla, roku 1459 pak na Moravě, i když její výsledek nebyl příliš uspokojivý (vrátilo se 126 vsí, jedno městečko a jedna tvrz). Úřad prokurátora už zůstal zachován i nadále s poněkud pozměněnou kompetencí. Už původní vymezení úkolu nového úředníka v sobě zahrnovalo také soudní vymáhání odcizených statků, bez něhož se revindikace neobešla. Tato soudní a procesní stránka prokurátorovy činnosti postupně převládla, vždy ve spojitosti s královským majetkem nebo příjmy. Prokurátor se stal královým zmocněncem v procesech, hájil na soudech zájmy fisku a vykonával exekuce a tresty uložené při procesech. Otázku vykoupení královských statků sledoval i nadále, v tom i odumřelých, které byly v 15. století stálou možností rozšíření královského majetku. Od 16. století mu místo nich přibývalo zastupování a ochrana královských klášterů, kolem poloviny 16. století zastupování židů. Jako úředník jmenovaný králem a jen jemu odpovědný se mohl stávat i panovníkovým důvěrníkem v diplomatických záležitostech, otázkách mírových smluv ap.

Pravomoc královského prokurátora se vztahovala jen na Čechy a do poloviny 16. století také na obě Lužice. Tehdy byl pro Horní Lužici jmenován zvláštní komorní prokurátor, který byl právním pomocníkem lužického hejtmana. V tutéž dobu, kolem poloviny 16. století, se prokurátoři objevují i v ostatních zemích: na Moravě od roku 1550–1553, ve Slezsku od třicátých let 16. století (s titulem *fiskál, fiscalis regius*), od roku 1572 vrchní fiskál pro celé Slezsko a fiskálové jednotlivých knížectví. V Dolní Lužici byl prokurátor od roku 1495.

Tak jako počátky skutečné činnosti královského prokurátora v Čechách spadají až do doby správcovství Jiřího z Poděbrad, bylo v jeho době zahájeno též znovuzískání zahraničních lén. Agendu vyřizovala zprvu česká kancelář, teprve po Vladislavově přesídlení do Uher se záležitosti průběžné správy zahraničních lén vydělily do samostatného králova úřadu, zvaného **hejtmanství německých lén** (*deutsche Lehenshauptmannschaft der Cron Böhmen, Lehenschranne*). Podobně jako prokurátor měl i hejtman, doložený trvale od roku 1493, zprvu zrevidovat stav držby českých zahraničních lén a starat se o možnosti návratu odpadlých lén, dál potom vést celou agendu zahraničních lén. To znamená, že hejtmanství, úřadující vzhledem k příjemci písemností jako jediný český úřad v tu dobu německy, vydávalo lenní reversy a vybíralo lenní poplatky a vedle této pravidelné správní činnosti bylo současně i soudní institucí německých lén. V případě, že hejtman soudil, byli přísedícími na jeho soudu přísedící ze zemského nebo komorního soudu, později i apelačního; doba hejtmanských soudů se proto řídila termíny zemského soudu.

Ze starých centrálních úředníků se jediný **mincmistr** během 15. století nepřeměnil jednoznačně v zemského úředníka, i když k tomu inklinoval. Souvisí to s tím, že mince byla chápána jako důležitý výraz státní jednoty, která má být zaručena především panovníkem. **Mincovní regál** a s ním související **horní regál** prodělaly ale ve druhé polovině 15. a první polovině 16. století těžké otřesy. Obnovení těžby stříbra v Kutné Hoře v šedesátých letech 15. století umožnilo Jiřímu z Poděbrad provést **reformu grošové měny**, roku 1469 obnovit ražbu grošů a stanovit poměr pražského groše k míšenskému (1:2). Vyčerpání kutnohorských dolů počátkem 16. století a současně objevení jáchymovských ložisek ale znamenaly nakonec dočasný zánik horního regálu. Šlechta už dříve začala otvírat a sama řídit vlastní doly, aniž by odváděla urburu, rozsah jáchymovské těžby ale způsobil zásadní průlom. Pro zdejší oblast byl roku 1518 vypracován samostatný **horní řád**, vycházející ze zásad horního práva freiberského, který byl sestaven soukromými majiteli dolů (Šliky) a roku 1520 dokonce Ludvíkem Jagellonským potvrzen. Po zániku horního regálu, který samostatné šlikovské podnikání, uznané králem, znamenalo, záhy následoval i zánik regálu mincovního, když Šlikové ke svým horám připojili i mincovnu a roku 1519 začali razit kvalitní **tolary** (1 tolar = 10 grošů). Právo razit vlastní minci přitom Šlikům přiznal roku 1520 český sněm. Nejvyšší mincmistr, v jehož rukou měla být spojena všechna mincovní a horní správa - dozor nad ražením mince, nad horním desátkem, přednostním nákupem drahého kovu ze soukromých hor pro státní mincovní účely, dohled nad zachováním horních zákonů, do těchto událostí nijak podstatněji nezasáhl.

Za této situace, kdy nejdůležitější starší zdroje královských financí postupně odpadly, byly královské příjmy malé a centrální správa financí chabá. Úbytek starších příjmů nedokázaly nahradit ani **nové způsoby zdanění**, zaváděné od konce 15. století: obecná berně byla často povolována na jiném základě než v předhusitské době, podle úroku poddaného nebo jeho části pak šlo o nižší sumu; v letech 1472, 1502 se platila berně z hlavy, částečně i roku 1509 a 1522, ze živností v letech 1479, 1490, 1502, jako posudné v letech 1481, 1491, 1497, 1516, 1522, všeobecná berně ze jmění se platila v letech 1417, 1522, 1523, 1526 a ta byla dále nejčastější. Na Moravě zůstala nejběžnější berně podle úroku (ostatní druhy nejsou doloženy), ale její vybírání bylo mnohem méně časté než v Čechách.

Centrální správa financí byla od roku 1437 vedena opět mistry komory královské a jejich písaři. Ale roku 1508 zvolil český sněm dva zvláštní finanční ředitele (pána a rytíře), kteří měli na finanční záležitosti dozorovat jako zvláštní Vladislavova rada. Všichni úředníci královské komory, mincmistr i podkomoří ve zbytku své finanční činnosti měli být těmto ředitelům odpovědni. Roku 1515 byli sněmem jmenováni tito ředitelé tři (čtvrtého jmenoval král) z každého stavu a ve stejném zastoupení jim byl přidán osmičlenný pomocný sbor, roku 1517 pak bylo jmenováno ředitelů šest. Pokus o převzetí rovněž královské komory pod dohled stavů skončil roku 1523. Přesto po smrti Ludvíka Jagellonského byla komora ve smyslu královských příjmů a jejich zdrojů v rozkladu, české královské dluhy dosahovaly výše 300 000 zlatých. A většina statků a důchodů se nacházela v rukou věřitelů. Potřeba hotových peněz pro královské účely za Habsburků přitom prudce stou-

pala mj. i přebudováním a byrokratizací státního aparátu. Proto reorganizace komorních záležitostí měla mezi správními reformami Ferdinanda I. klíčové postavení a jako výhradní doména panovnického vlivu také jediná měla plný úspěch. Přitom správní reforma tu výslovně měla sloužit nalezení nových zdrojů příjmů.

Když české stavy nereagovaly na Ferdinandovu žádost, kterou předložil v lednu 1527 sněmu, o podání návrhů na zlepšení komorního hospodářství, zřídil král 25. března 1527 zcela nový úřad, **českou komoru** (radu komory královské) jako úřad pro správu a povznesení královského hospodářství, čistě ze své pravomoci. Obsadil ji lidmi sobě oddanými, mj. i cizinci, vesměs odborníky z povolání. Protesty českých stavů proti zastoupení cizinců v české komoře (zvláště roku 1547) zůstaly neúčinné. Komora dostala v letech 1526, 1530 a 1548 základní instrukce pro svou činnost, které přesně vymezily její sestavení, kompetenci i způsob úřadování. Od svého vzniku byla česká komora sice nejvyšším centrálním úřadem pro správu hospodářství celého českého státu, byla však od počátku podřízena nadstátnímu centrálnímu habsburskému úřadu, dvorské komoře, v jasně vymezeném kompetenčním a instančním vztahu. To ovšem předpokládalo plné uplatnění písemného úřadování. Česká komora tak představuje v podmínkách českého státu **první byrokratický úřad v plném slova smyslu**.

Česká komora byla tvořena pětičlenným kolegiem radů, nejvyšší (starší) rada, od roku 1548 prezident komory, byl jejich představeným. Radové se scházeli na pravidelných poradách, jejichž usnesení muselo být jednomyslné. Zprvu měli radové přezkoumat všechny královské dlužní úpisy a zrevidovat daňové účty z doby jagellonské a snažit se o znovuzískání královských statků ze zástavy. Obdoba s původním účelem úřadu prokurátora je tu zřejmá. Komora však měla současně i skutečně vést celé existující královské hospodářství. Každoročně přijímala vyúčtování nižších a závislých úředníků, kontrolovala je a výtahy z účtů posílala dvorské komoře. Teprve po schválení sestavovala uzávěrky a vyúčtování všeho finančního hospodářství. Tato účetní agenda, evidence příjmů a vydání, byla svěřena zvláštnímu mistrovi komory (nástupce starých mistrů královské komory), od roku 1548 rentmistroví, který byl prakticky šestým radou, jelikož měl právo se zúčastňovat všech jednání kolegia. Správu existujících komorních statků vedla prostřednictvím hospodářských úředníků, které jmenovala, případně vedla agendu pronájmu statků; měla se přitom starat i o scelování statků a o to, aby v zájmu hospodářského provozu nebyli poddaní přetěžováni břemeny. Vedla současně obchodní správu komorních produktů. V této části své agendy působila česká komora jako zvláštní typ centrálního vrchnostenského úřadu (srov. kap. 11). Do správy české komory patřily dále od počátku poplatky z hor, ungelt, cla, mýta, rybníkářství, lesy a honitba. Tato část agendy a do značné míry i správa komorních statků byly při vzniku české komory spíše zdůrazněním nároků krále a jejich faktický výkon byl vázán na znovuzískání důchodů a statků samých. Konfiskacemi z roku 1547 se všechny tyto nároky změnily v pravidelně vedenou agendu, k níž přibyl ještě dohled na královské rychtáře ve městech (srov. v kap. 10) a úředníky spravující nová cla. Přímo péči o královský dvůr a jeho zásobování přebírala komora, jen když byl král v zemi, jinak za ním posílala peníze.

Písemnou agendu české komory měl na starosti sekretář, od roku 1548 sekretáři dva, český a německý. K jeho úkolům kromě vyhotovování písemností navenek patřilo i vedení záznamů o všech jednáních a péče o registraturu. Po roce 1548 byla agenda rozdělena mezi českou a německou expedici věcně. **Česká expedice** vyřizovala záležitosti královských a věnných měst, všechny hospodářské poplatky pražských měst, pивní poplatky a všechny účty řádných a mimořádných berní všech 14 krajů, účty apelačních tax, obou podkomoří, lesního písaře z Kladska, správce plavení dříví, lesního hospodářství a výkazy peněz z daní posílaných na válku v Uhrách a konečně všechny české sumáře. **Německá expedice** obhospoďovala horní agendu, agendu pražské mince, hejtmana Horní Lužice, účty turecké pomoci povolené stavy, domovní daň, pивní daň šesti vybraných královských měst, hraniční cla v Čechách a cla českých měst a celnic, solní agendu vedla v duplikátu (originál vedla dolnorakouská komora), agendu kladského hrabství a hospodářství staveb Pražského hradu.

Precizně organizovaná a ve své činnosti úspěšná česká komora se stala skutečně **ústředním úřadem** hospodářské správy českého státu zvláště poté, co starší české úřady s hospodářskou činností jí byly podřízeny nebo se staly na ní závislémi. Roku 1530 se stal komorním radou (tj. jedním z dosavadních čtyř) podkomoří a královský prokurátor, který byl komoře podřízen od jejího vzniku; komora část prokurátorovy činnosti převzala, na zbytek dozírala a vydávala pro ni instrukce. Byl tím podpořen přesun prokurátorovy činnosti hlavně do soudnictví, jelikož prokurátorovi jako komornímu radovi připadly spory o komorní jmění, záležitosti lupičství, neposlušností a trestů. Roku 1548 se stali na komoře závislí i mincmistr a hejtman německých lén.

Působnost české komory se vztahovala původně na všechny země Koruny, ale se vzrůstem její skutečné agendy po roce 1548 byly z její kompetence postupně vyjímány ostatní země, vždy v návaznosti na tamější starší vývoj. Ve Slezsku už v letech 1529–1532 působil při vybírání berní zvláštní rentmistr, podléhající přímo dvorské komoře. V letech 1532–1549 se berně ve Slezsku vrátily pod pravomoc tamních stavů a až roku 1549 byl jako královský úředník pro evidenci berní zřízení zemský pokladník, podléhající české komoře. Roku 1554 tu byl místo pokladního *vicedominus*, který daně i vybíral, a jeho úřad (měl pomocníka) se stal základem samostatné **slezské komory**, zřízené roku 1557/1558. Slezská komora, složená obdobně jako česká, spravovala všechny komorní záležitosti Slezska a do roku 1572 také lužická cla; byla podřízena přímo dvorské komoře, zachovala si ale úřední styk i s českou komorou.

V Horní Lužici byl roku 1548/1549, v Dolní roku 1564 zřízen královský finanční úředník, hejtman, podléhající české komoře. U obou hejtmanů ale převládl znovu stavovský vliv, takže v Dolní Lužici od roku 1570, v Horní od roku 1603 stavy znovu hejtmana jmenovaly. Prakticky zůstaly lužické komorní záležitosti, s výjimkou cel v letech 1558–1572, pod pravomocí české komory.

Na **Moravě**, kde bylo málo královských statků, vedla komorní správu dlouho přímo česká komora. Až roku 1567 tam byl ustanoven rentmistr, který měl evidovat příjmy a kontrolovat hospodářskou agendu podkomořího jako stavovského

úředníka; o všem zpravoval českou komoru. Postupně se z činnosti rentmistra a jeho pomocníka vyvinul samostatný finanční úřad, působící hlavně v oblasti spotřebních daní; podléhal sice české komoře, ale mohl korespondovat i přímo s komorou dvorskou, které byl také po Bílé hoře podřízen. Od roku 1550 jmenoval panovník také zvláštního úředníka pro kontrolu dobytčích trhů, zvláště v Hustopečích, pro dohled nad dovozem cizího dobytka a řešení sporů mezi kupci. Tento hansgraf (*Einnehmer der Dreissigstzetteln*) podléhal dolnorakouské, od roku 1563 uherské komoře.

Kompetence české komory a hlavně posun od nároků ke skutečně vedené agendě obráží dobře změny, ke kterým postupně ve vedení jednotlivých odvětví hospodářské agendy došlo. Některé byly jen vyvrcholením a uzavřením dlouhodobého vývoje, jiné byly výsledkem cílevědomě uplatňované hospodářské politiky. K prvním patří dotvoření nadále závazného pojetí korunního a komorního zboží.

Korunní zboží byla ta část královských statků, bývalého *dominia speciale*, která se od poloviny 14. století vyhraňovala jako královská doména a v 15. století se definitivně změnila ve statky patřící státu, u nichž byl král pouze uživatelem. Roku 1499 stvrdil Vladislav bratislavskými úmluvami, že jakékoliv zcizení královského zboží nabývá platnosti až po schválení zemským sněmem. Dohoda představovala nejvyhraněnější podobu starého požadavku nezastavovat královské statky, ale byla také nutnou reakcí na to, že vzdáním se práva odúmrti (roku 1497) si Vladislav fakticky legální možnost doplňování královského zboží znemožnil. Korunními statky mohl tedy král disponovat jen se souhlasem stavů. Ferdinand I. mezi korunní statky počítal všechna královská zboží z doby před svým nastoupením na trůn a patřily k nim i statky nejvyššího purkrabství.

Komorní zboží byla vlastně soukromým královským majetkem, kterým mohl král volně disponovat bez souhlasu stavů; počítaly se sem všechny statky, které Ferdinand I. a jeho nástupci získali koupí nebo konfiskacemi (po roce 1547). Příjmy z těchto statků a z regálů tvořily tzv. *camerale*; z *camerale* jednotlivých států byly hrazeny státní výdaje na dvůr a na celou správu státu, tzv. *civile*. Naopak příjmy z jednotlivých zemí, vázané na souhlas stavů, především tedy daně, tzv. *contributionale*, byly nakonec používány na vojenské výdaje, tzv. *militare*. Toto pojetí, platné pro celé habsburské soustátí, v průběhu 16. století krystalizovalo a dotvořilo se počátkem století sedmnáctého.

Faktické příjmy krále, které od roku 1526 značně vzrostly, byly ve svém kvantu výsledkem hospodářské politiky. Plynuly ze statků korunních i komorních a z obnovovaných starých zdrojů i zdrojů nových. Mezi ty patřily především příjmy:

- 1) **z měst**, obnovené po roce 1547 a zvětšené v Čechách o posudné;
- 2) **z klášterů** na královské půdě nově vznikajících i obnovovaných, které byly považovány za komoru (s výjimkou biskupských statků pražských, olomouckých a vratislavských), až do roku 1611;
- 3) **ze židovského regálu**, který byl ale omezen; od roku 1593 povolovaly židovskou daň rovněž stavy;
- 4) **z obnoveného celního regálu** v Čechách, závislého na nových královských celnicích, zřízených roku 1546; od roku 1549 se cla, vývozní na hranicích a dovoz-

ni ungelt, vybírání v Praze a už i v řadě dalších měst, směla vybírat jen s královským svolením; na Moravě zůstala cla v rukou stavů a upravoval je sněm, ve Slezsku a Lužici byla od roku 1556–1557 zavedena dovozní cla z přepychového zboží. Pokusy o celní sjednocení jednotlivých zemí, probíhající od druhé poloviny 16. století, nebyly nikdy dokončeny;

5) z obnoveného **regálu horního**: úmluvou se Šliky z roku 1528 přešla správa jáchymovských dolů na krále, pouze desátník a přealovač stříbra odpovídali společně králi i vrchnosti. Roku 1534 uzavřená obecně platná smlouva o hory, doplněná roku 1575, uznávala regál v drahých kovech a soli, nižší kovy nechávala vrchnostem; u soukromých dolů zajišťovala králi předkupní právo drahého kovu a polovinu desátku, u nových hor po 25 let čtvrtinu, dále rovněž polovinu desátku. Smlouva o hory je vlastně první precizní formulací horního regálu u nás, dále dodržovanou. Bohatství jáchymovských dolů podmínilo šíření **jáchymovského horního práva a organizace**, v jejím čele stál horní hejtman, v čele jednotlivých dolů byli šichtmistři (volení kverky) a perkmistři zaujali zde místo podobné jako urbureři v kutnohorském obvodu; desátník vybíral horní desátek. Roku 1534 se jáchymovský horní soud stal vrchním soudem a k němu přešla většina českých hor. Staré kutnohorské právo platilo roku 1586 už jen v Kutné Hoře a konečně, roku 1604, bylo zavedeno i zde; zachována tu zůstala pouze původní organizace. Jáchymovské právo bylo od roku 1562 udělováno i na Moravě a ovlivnilo většinu horních řádů slezských;

6) z obnoveného důsledného **mincovního regálu**, když dohodou se Šliky přešla roku 1528 na krále i jáchymovská mincovna. Státní mincovny v Kutné Hoře, Jáchymově a od roku 1537 v Praze razily groše a toлары, takže sněmy v letech 1531–1544 stanovovaly vzájemný poměr mince, dokud se roku 1548 nestal základní měnou **tolar**; navíc v letech 1561–1573 byl v Čechách v platnosti augsburský mincovní řád se základní jednotkou **říšského zlatého**. Mincovna v Jáchymově a Praze a v letech 1579–1612 mincovna v Českých Budějovicích, z nichž každá měla vlastního mincmistra, byly řízeny přímo českou komorou; pravomoc nejvyššího mincmistra tak byla omezena jen na Kutnou Horu. V 16. století postupně skončily svou činnost menší mincovny, které razily většinou drobnou minci na základě zvláštního privilegia: v letech 1569–1612 v Českých Budějovicích, v letech 1532–1547 Rožmberkové, do roku 1515 (už od roku 1349) Cheb, od roku 1608 olomoučtí biskupové. Na Moravě v tomto období nebyly žádné mincovny, haléře razilo v 16. století opavské knížectví, stejně jako vlastní minci a měnu měla slezská knížectví a obě Lužice;

7) další královský příjem plynul z nového **regálu solního**, vzniklého z výhradního dovozu alpské soli a uznávaného výslovně roku 1575 v Čechách, roku 1577 ve Slezsku, roku 1578 v Kladsku, platného nakonec ve všech zemích;

8) k regálům lze počítat i pravidelné **poštovní spojení** mezi Prahou a Vídní, zavedené už roku 1527 pro státní účely a za Maxmiliána II. rozšířené i pro soukromá spojení a dopravu osob. Poštu vedl **poštmistr království českého**, jmenovaný panovníkem a podřízený nejvyššímu dvorskému poštmistru ve Vídni;

9) **berní výnos**, především zaváděním nových typů a druhů daní a jejich kombinací, jenž po roce 1526 podstatně stoupl. Způsoby hledání nového systému zdanění tvoří pak samostatnou kapitolu hospodářských dějin.

Všechny tyto příjmy spravovala v rámci České koruny ve vrchní instanci česká komora. Nepatřila jí ale správa obecné berně a všech pomoci určených na vojenské účely, které spravovaly stavy samy a samy rovněž vyplácely vojsko. To byl jeden z důvodů, proč se úplný přehled a pořádek do stavu financí nepodařilo ani do konce 16. století zavést. Druhým bylo pokračující nerozdělení výdajů na státní potřeby a na osobní potřeby krále i to, že ze soustředěných poplatků každá instituce nejdříve hradila vlastní provoz a náklady na svou činnost, pak teprve postupovala zbylý obnos vyšší instituci. Proto při stoupající potřebě peněz a nákladnosti tureckých válek a habsburské diplomacie se státní dluhy nadále za vlády každého panovníka obrovsky zvětšovaly.

Centrální habsburské úřady. Možnost vytváření úřadů, které by byly společné pro všechny státy pod vládou Habsburků, byla dána už společnou osobou panovníka, který měl jediný, tedy všem státům společný dvůr, jenž byl prazákladem každé feudální správy. Ferdinand I. dovedl využít starých oprávnění panovníka, jak byla uznávána v každém z jeho tří států, a dokázal uplatnit a postupně důsledně prosazovat pojetí, podle kterého zahraniční politika, finanční správa a vojenské záležitosti jsou výhradní záležitosti panovníka, odvozenou z majestátu panovníkovy osoby, a tedy jsou nadstátní, respektive společné všem státům pod jedinou vládou. Správní orgány, které si pro tyto tři oblasti vytvořil, nebyly úřadům jednotlivých států (s výjimkou dvorské komory) nadřazeny, byly pro ně cizorodým prvkem, ale jejich význam v budoucnu se stoupajícím absolutismem neustále rostl a instituce jednotlivých států (s výjimkou kanceláří, jež zprostředkovávaly všechny styk centrálních úřadů se státy) zatlačil po změně politického systému v roce 1620; do té doby pronikal i do těchto tří oblastí vliv zemských stavovských obcí. Vzorem pro organizaci a vnitřní uspořádání nových úřadů byla španělská a burgundsko-nizozemská, z francouzských kořenů vycházející správa. Struktura centrální správy, vytvořená Ferdinandem I., zůstala v platnosti bez podstatných změn do poloviny 18. století, po reformách vlastně až do roku 1848. Její výhodou bylo, vedle propojení ústřední a zemské administrativy řízené z jediného mocenského centra, soustavné jednání spojené s vyspělou kancelářskou agendou, kompetenční vyhranění úřadů a odbornost úřednictva, panovníkovi oddané byrokracie.

Dvorská komora (*Hofkammer*) byla zřízena 1. ledna 1527 jako nadřízený úřad finančních správ jednotlivých zemí a poradní orgán panovníka v otázkách rozšíření základny panovnické moci. Pevnější řád dostala v letech 1537 a 1568, kdy sestávala ze superintendenta, pak prezidenta, a čtyř radů, dále dvou sekretářů a pomocného personálu. Úřadovala nepřetržitě a týdně informovala panovníka o důležitějších věcech. Komory jednotlivých zemí (česká, hornorakouská a dolnorakouská, uherská, pak slezská a spíšská) jí byly přímo podřízeny, přijímaly od ní rozkazy a podávaly hlášení, pravidelná roční vyúčtování a odváděly jí finance.

Tajná rada (*Geheimer Rath*), zřízená týdně rozhodnutím z 1. ledna, byla nejdůležitějším orgánem dvora s poradní funkcí, který prakticky řídil zahraniční politiku a zasahoval do podstatných otázek politiky vnitřní. Její návrhy a usnesení nabývaly

platnosti panovníkovým schválením; prošly jí v 16.–17. století všechny důležitější záležitosti. Početně byla rada malý orgán, sestávající ze čtyř až šesti tajných radů (až za Matyáše II. začal počet radů značně stoupat) za předsednictví rakouského hofmistra, jejími členy byli z moci úřadu dále rakouský kancléř a maršálek. Rozhodující vliv v tajné radě měli odborníci z rakouských zemí. Z českých zemí byly v průběhu 16. století jejími členy čtyři osoby, nejvyšší kancléři Jindřich z Plavna, Jáchym z Hradce, Vratislav z Pernštejna a nejvyšší purkrabí Vilém z Rožmberka, na počátku 17. století i další hodnostáři z řad českomoravské šlechty. První tajný rada z Uher byl až roku 1646 (Pavel Pálfy). Rozhodující vliv tajné rady na panovníka byl příčinou úpadku významu a vlivu české královské rady jako poradního orgánu; sem také česká rada měla vysílat dva zástupce pro teritoriální otázky (srov. výše).

Dvorská rada (*Hofrath*) byla zřízena současně s předcházejícími institucemi jako asi dvacetičlenný orgán za předsednictví rakouského maršálka, společný pro všechny státy, který měl být nejvyšší odvolací soudní instancí ve smyslu zásad římského práva. Toto pojetí se neprosadilo, jelikož jak české, tak uherské soudnictví bylo v rukou štavů a odvolání ke králi neznalo. Od roku 1537 už byla kompetence dvorské rady omezena jen na rakouské země. Byla současně vlastní rakouskou radou ve smyslu poradního orgánu a po roce 1556 se přizváním zástupců z říšských území proměnila v císařskou dvorskou radu za předsednictví prezidenta a s kompetencí soudní i poradní.

Dvorská kancelář (*Hofkanzlei*) vznikla v letech 1526–1528 proměnou kanceláře rakouské tak, že oddělení pro jednotlivé země nebo státy tu vedli sekretáři podléhající nejvyššímu dvorskému kancléři. Stejně jako u dvorské rady ani u kanceláře se toto centralistické pojetí neprosadilo a od třicátých let už v ní byl český i uherský vicekancléř s expoziturami příslušných kancelářů (srov. výše u české kanceláře). Dvorská kancelář pak expedovala kromě vlastních rakouských písemností též písemnosti tajné a dvorské rady a písemnosti z osobní pravomoci panovníka, které se nedotýkaly zemských privilegií. Po roce 1556 se i dvorská kancelář proměnila v říšskou dvorskou kancelář, vyřizující říšské a rakouské záležitosti společně; do zvláštního oddělení se v ní rakouské záležitosti vydělily až roku 1620 a toto oddělení bylo později přetvořeno v rakouskou kancelář podobnou české.

Dvorská válečná rada (*Hofkriegsrath*) byla po dlouhých průtazích zřízena až v listopadu 1556 jako pětičlenné kolegium s prezidentem. Její vznik souvisí s proměnou lenního vojska v žoldnéřské, kde daňové povinnosti štavů už převážily nad jejich přímými vojenskými službami. Byla tedy především finančním orgánem, který agendu menších částek vyřizoval samostatně, při větších (přes 150 zlatých) spolupracoval s dvorskou komorou, kde se jeden z válečných radů pravidelně zúčastňoval všech jednání. Kromě toho válečná rada pečovala o opatření, vyzbrojení a zásobování vojska, stav válečného materiálu v pohraničních pevnostech a ve Vídni a ochranu východních hranic; z toho důvodu vyřizovala i diplomatickou korespondenci s Tureckem a Ruskem. Jako jediná z centrálních institucí zůstala v době Rudolfa II. ve Vídni, ostatní v tu dobu přešly do Prahy. Verbování vojska až do roku 1620 náleželo ovšem především štavům, proto zasaňování válečné rady v českých zemích bylo minimální.

Krajská správa v Čechách mezi třicátými lety 15. století a počátkem 17. století je názorným příkladem vzájemného prolínání královského a stavovského podílu na výkonu vlády, nevyjasněných vzájemných hranic a nakonec i pozvolného přesunu těžiště moci na první složku.

K vzestupu významu lokálních organizací přispěla iluzornost záštity královské vlády i po přijetí Zikmunda Lucemburského, respektive následující opětné bezvládní. Krajské **landfrýdy** sdružující šlechtu a města k záštitě veřejného míru, počínající už v předhusitské době, se ve čtyřicátých letech staly jedinou fungující organizační složkou v zemi, jež měla dostatečnou výkonnou moc. Východočeský landfrýd tří krajů se stal zárodkem obnovy celozemské správy, když jeho představitel, Jiří z Poděbrad, si vydobyl postavení zemského správce a pak krále. Vedle landfrýdů se během husitství zvýšila i váha **krajů**, ustavujících se rovněž již od sklonku 14. století, nyní jako vojenských celků s obranným účelem; jejich vedoucím činitelem se proto stal hejtman. **Hejtmani** všech 12 krajů byli prvně zvoleni krajskými sněmy roku 1434. Volenými orgány zůstali hejtmani i se svou pomocnou radou až do počátku padesátých let (s výjimkou pokusu o jejich jmenování Albrechtem Habsburským). V době Jiřího došlo k opětnému jmenování královských úředníků v krajích, pro něž bylo použito staršího názvu **poprávce**; často jimi byli staří dědiční poprávci jmenovaní poprávci krajskými. Ale funkce volených hejtmanů nabyla mezitím již takového významu, že poté, kdy Jiří roku 1467 sám k vojenským účelům jmenoval krajské hejtmany, prosadili se roku 1470 už trvale hejtmani volení po dvou v krajích; dosud trávající poprávci jim byli podřízeni. V době Vladislavově došlo sice roku 1499 ještě k dohodě o královském jmenování poprávců, provedeném roku 1502, ale pro odpor měst bylo od její realizace upouštěno a od roku 1508 se znovu volili dva hejtmani (pán a rytíř) a jejich rada ze tří štavů. Roku 1517 dostali tito hejtmani první řád, další, který vešel do zemských zřízení, roku 1528. Podle něho byli dva hejtmani králem jmenováni z místní šlechty; toto ustanovení zůstalo v platnosti již trvale. Hejtmani se starali především o veřejný pořádek v kraji, dohlíželi na hrdelní soudnictví, na kvalitu mince, trestali lesní a vodní pych, spolupůsobili při vybírání berní a z původní vojenské funkce jim zůstalo velení krajské vojenské hotovosti.

Shromážděními, které hejtmany původně volila, byly **krajské sněmy** (sněmíky). Nabyly váhy během husitského období a udržely si ji ve větší nebo menší míře po celé 15. století. Vladislav jejich konání roku 1494 zakázal, ale zákaz byl roku 1499 opět zemským sněmem zrušen. Samostatnost sněmů vrcholila po roce 1517, kdy se scházely jako shromáždění tří štavů na základě svolání krajských hejtmanů. Především proti tomuto aspektu byl namířen zákaz Ferdinanda I. z roku 1528, který vázal konání krajských sněmů na svolání krále; v této podobě, zostřené pohrůzkou trestu smrti za samostatné konání sjezdu, byl zákaz opakován roku 1547 a vešel do zemských zřízení. Jednotlivé, králem svolané krajské sněmy se konaly v letech 1543–1545, 1549, 1561, pro přípravu zemského sněmu 1575.

Zbytky **krajských soudů** zanikly definitivně během husitství, respektive veškerá soudní pravomoc přešla na vrchnosti pro obvod jejich panství.

Původní počet 12 **krajů** (pražský neboli kouřimský, slánský, žatecký, litoměřický, boleslavský, hradecký, chrudimský, čáslavský, bechyňský, prácheňský, plzeň-

ský a rakovnický) se v době Jiřího zvětšil na 14, když se od rakovnického kraje oddělil podbrdský a od bechyňského vltavský. Tento stav zůstal zachován do počátku 18. století. Hranice krajů byly ovšem v drobnostech proměnlivé, jelikož byla pro ně určující celistvost panství. Původní vnější kraje se postupně připodobňovaly vnitřní organizaci Čech: **Trutnovsko** bylo mezi lety 1441-1539 zastaveno; roku 1514/1515 zaniklo tamní purkrabství i manský soud, zbývající manové byli podřízeni přímo dvorskému soudu a správně bylo Trutnovsko připojeno k hradeckému kraji. **Loketsko**, vymezené obvody manství, bylo v 16. století zmenšováno vykupováním lén, která pak podle polohy byla připojována k žateckému nebo plzeňskému kraji, ale současně vzrostlo o připojená leuchtenberská léna. Loketské purkrabství zaniklo roku 1598, kdy ho vykoupila městská rada. Od počátku 15. století jmenoval král loketského hejtmana s postavením ostatních krajských hejtmanů (navíc uděloval léna), od roku 1537 hejtmany navrhovala městská rada loketská z místní šlechty, od roku 1562 společně se šlechtou kraje, od roku 1617 pouze šlechta. Loketsko samostatným krajem zůstalo.

Na **Moravě** byl celý vývoj krajské organizace odchylný od Čech. Krajské soudy v první třetině 15. století zanikly i v podobě malých cúd. Popravy vázané k některým místům ztrácely ve druhé polovině 15. století rovněž svůj význam a zanikly. Žádné nižší správní jednotky než země na Moravě nebyly. Teprve nebezpečí tureckých válek podmínilo sněmovní usnesení z roku 1527 zříditi čtyři kraje jako obranné jednotky (Olomoucko, Brněnsko, Hradištsko, Novojičínsko) v čele s hejtmanem. Došlo k tomu roku 1529, hejtmani byli zvoleni dva (pán a rytíř) pro každý kraj. Rozdělení krajů bylo několikrát měněno, v konečné podobě bylo od roku 1569 krajů pět (Olomoucko, Brněnsko, Hradištsko, Znojensko, Jihlavsko), nebyly však stálou institucí ve smyslu nepřetržitosti svého trvání, ale hejtmani byli voleni na zemských sněmech vždy v případě ohrožení. Jejich pravomoc byla především vojenská a berní, v dalších podrobnostech byla vymezována vždy při jednotlivých volbách.

Ve **Slezsku**, rozděleném do jednotlivých knížectví, potřeba krajů nebyla. Naopak zde pro stejné účely obrany proti Turkům vznikly čtyři kraje (čtvrtě) jako větší teritoriální celky, rovněž na základě usnesení sněmu (knížecího) z roku 1529. Krajské hejtmani byli voleni knížecím sněmem vesměs z knížat nebo hejtmanů bezprostředních knížectví v kraji zahrnutých, jejich pomocníky byli dva krajské hejtmani, šlechtic a měšťan. Krajská organizace vstupovala v platnost jen pro vojenské účely. Místně se neměnila a byla potvrzena roku 1578: Dolní Slezsko (Zaháň, Hlohov, Lehnice, Javor), Střední Slezsko (Vratislav, Olešnice, většina Břežska a stavovská panství Milič, Sycov a Straburek), Nisko, Svídnice, Minsterberk a zbytek Břežska a poslední Horní Slezsko (Opolí, Ratiboř, Těšín a přilehlá panství, Krnov a Opava). Městské vikpildy zůstaly v jednotlivých knížectvích v platnosti pro vybírání berní, roku 1527 pro každý okres volily stavy dva berníky, dále jediného berníka okresu jmenoval kníže, v bezprostředních knížectvích král vždy pro celé knížectví.

V **Horní Lužici** rovněž trvaly vikpildy šesti měst především pro berní účely. Vývojem se ustalovaly dva větší kraje (*Aemter*), Budyšínsko (vikpildy budyšínský, lubijský a kamenecký) a Zhořelecko (vikpildy zhořelecký, lubaňský a žitavský),

v čele s hejtmanem podřízeným fojtovi. Byly to celky nejen vojenské, ale i soudní a správní a přecházelo na ně i bernictví.

V **Dolní Lužici** v 15. století trvalo roztržštění do panství a městských vikpildů. V 16. století se opět pro berní a vojenské účely vytvořilo pět krajů (lukovský, gubínský, lubínský, kalavský, grodecký). Zvláštní postavení a vlastní sněm mělo panství Chotěbuz jako braniborské léno v čele s fojtem, od roku 1492 hejtmanem.

BIBLIOGRAFICKÁ PŘÍLOHA

Prameny pro poznání správního vývoje se v tomto období začínají měnit; prvořadý význam získávají sněmovní usnesení a nejrůznější normativní prameny ať vzešlé z činnosti sněmů nebo dalších institucí nebo přímo krále. Písemnosti českých zemských sněmů jsou pro starší období vydány FRANTIŠKEM PALACKÝM v *Archivu českém* (AČ) IV-VI (*Akta veřejná a sněmovní z let 1453-1509*), Praha 1856, 1862, 1872, na ně navazuje edice *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, pro období do roku 1620 jde o svazky I-XV (s mezerami), vycházející mezi lety 1877-1939, editoři svazků XI-XV (pro dobu od roku 1605) byli KAMIL KROFTA, JAN BEDŘICH NOVÁK, MILOSLAV VOLF a BEDŘICH JENŠOVSKÝ. Moravský sněmovní materiál shrnuje edice FRANTIŠKA KAMENÍČKA, *Jednání sněmovní a veřejná v markrabství Moravském od počátku 15. století až po přijetí krále Ferdinanda za markrabě moravského roku 1527*, zahrnutá v AČ, X-XI, Praha 1890-1892, a na ni navazující *Zemské sněmy a sjezdy moravské*, I-III, Brno 1900-1905, téhož autora.

Nejstarší české zemské zřízení, vladislavské, je vydáno v AČ V, Praha 1862, FRANTIŠKEM PALACKÝM, zřízení 16. století vydali JOSEF JIREČEK - HERMENEGILD JIREČEK, *Zřízení zemská království českého XVI. věku*, Praha 1882 (CIB, IV, 1). První moravské zřízení vydal FRANTIŠEK ČÁDA, *Zemské zřízení moravské z roku 1535, spolu s tiskem roku 1562 nově vydaným*, Praha 1937. ERICH ŠEFČÍK (ed-), *Zemské zřízení těšínského knížectví z konce 16. století*. Český Těšín 2001;

Stálý význam si zachovávají rovněž edice desk zemských i dvorských; z českých desk zemských jsou vedle edice JOSEFA EMLERA, *Pozůstatky desk zemských království českého roku 1541 pohořelých*, I-II, Praha 1870-1872, vydány jen ANNOU VAVROŠKOVOU dva svazky desk trhových, *Desky zemské království českého*, ř. I Kvaterny trhové, sv. 1-2 z let 1541-1543, Praha 1935-1941. Lépe jsou zpracovány desky zemské moravské, brněnskou řadu vydali TOMÁŠ KALINA a MILOSLAV ROHLÍK, *Moravské zemské desky*, sv. II-III, Brno 1950, Praha 1957 (pro období 1480-1641, I. sv. srov. u kap. III), řadu olomouckou z téhož období vydal FRANTIŠEK MATĚJJEK, sv. II-III, Brno 1948-1953; půhonné desky dospěly ve vydávání obou řad jen do přelomu 15. a 16. století v edici VINCENCE BRANDLA - BERTHOLDA BRETHOLZE, *Knihy půhonné a nálezové*, IV-VII, Brno 1881-1911 (pro období let 1459-1503 v brněnské řadě, 1463-1494 v olomoucké řadě). Z opavských desk vydal JAN KAPRAŠ *Pozůstatky knih zemského práva knížectví Opavského*, I-II (pro léta 1413-1536), Praha 1906-1908, MILOSLAV ROHLÍK, *Opavské zemské desky*, *Knihy zadní 1537-1613*, Opava 1961. Z krnovských jen JOSEF ZUKAL, *Nejstarší registr zemského práva krnovského* (kniha půhonná z let 1498-1508), VMO 18, 1910, s. 17-24.

Z desk dvorských se týká tohoto období už jen poslední ze svazků vydaných GUSTAVEM FRIEDRICHEM, *Druhá kniha půhonná z let 1407-1530*, Praha 1944, a *Čtvrtá kni-*

ha provolací z let 1453-1480, AČ, XXXVII, Praha 1944 (vydání desk pro Slánský kraj končí rokem 1456), z písemností menších manských soudů vydal JOSEF NOVÁČEK, *Trutnovské desky manské 1455-1575* v AČ, XV, s. 344-508. JAROMÍR ČELAKOVSKÝ vydal *Registra soudu komorního (1472-1526)*, AČ, VII-XIII, XIX, XXII-XXIII, Praha 1887-1919.

Vydání panovnických listin je jen zčásti suplováno edicemi panovnických register od AUGUSTA SEDLÁČKA, *Zbytky register králů římských a českých z let 1361 až 1480*, Praha 1916, po *Registra krále Vladislava II. z let 1498-1502*, vydaná JOSEFEM TEIGEM v AČ, XVIII, Praha 1900; volně lze přiřadit i edici korespondence Ferdinanda I., vydanou WILHELMEM BAUEREM, *Die Korrespondenz Ferdinands I.*, I., Wien, 1912, a TÝŽ - ROBERT LACROIX, *Die Korrespondenz Ferdinands I.*, II, Wien 1937-1938.

Poměrně početné jsou edice korespondence předních představitelů české a moravské šlechty (v AČ), pro správní vývoj využitelné však pouze okrajově.

Významné místo ale zaujímají památky právní, především *M. Viktorina Kornela ze Všehrd O právních zemích české knihy devaterý*, vydal HERMENEGILD JIREČEK, Praha 1874, a pro Moravu *Knihy Tovačovská* a málo mladší *Knihy Drnovská*, obě vydány VINCENCEM BRANDELEM, Brno 1868.

Vydané prameny ovšem tvoří jen zlomek pramenů existujících, archivní fondy, především centrálních institucí, jsou dosud využity literaturou jen zčásti. Typově novým pramenem 16. století jsou instrukce vydávané panovníkem pro jeho úřady, stanovící složení, kompetenci, činnost a často detailní vyřizování agendy jednotlivých úřadů. Instrukce jsou často vydány nebo alespoň podrobně interpretovány v literatuře zabývající se příslušným úřadem, jeho dějinami a činností.

Literatura: Zevrubnou historickou syntézu pro toto období představují *České dějiny* III, 1-4, tj. RUDOLF URBÁNEK, *Věk poděbradský* 1-4, Praha 1915-1962, a JOSEF JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbřlohorská* I, 1, Praha 1971 (2. vyd.), T. 2, Praha 1984, ve volné návaznosti a populárněji TÝŽ, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987; nejnověji *Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy*, Praha - Londýn - Milán 1997, statě sborníku, vydaného při příležitosti rudolfinské výstavy, jsou pojaty široce kulturně- a umělecko historicky, zasahují do správních dějin především postizením panovnického dvora a některých aspektů městského života. Jagellonskou epochu zpracovala široce pojatá historická syntéza JOSEFA MACKA, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526)*, I-IV, Praha 1992-1999, jež dává pro dějiny správy dobře poznat mocensko-politické a společenské pozadí vývoje tohoto období, předbřlohorské období zase PETR VOREL, *Velké dějiny země koruny české VII. 1526-1618*, Praha 2005.

Stručný, ale výstižný souhrn, který věnuje pozornost i správní situaci, napsal JOSEF PETRÁŇ, *Stavovské království a jeho kultura v Čechách 1471-1526*, in: *Pozdně gotické umění v Čechách (1471-1526)*, Praha 1978. Vývoje stavovství a politické moci si zevrubně všimá JOSEF VÁLKA, *Dějiny Moravy* I (do 1526), II (1526-1740), Brno 1991, 1996. Vznikem a konstituováním nadnárodní habsburské monarchie se též zabýval ROBERT J.W. EVANS, *Vznik habsburské monarchie 1550-1700*, Praha 2003.

Speciální literatura týkající se otázek, jež sledují dějiny správy, se vztahuje k několika okruhům. Značná pozornost je přirozeně věnována otázkám vývoje stavovství v tomto období, nejnověji ZDENĚK VYBÍRAL, *Stavovské dějiny moci v českých zemích na prahu novověku. Nové cesty ke starému tématu*, ČČH 99, 2001, s. 725-759; TÝŽ, *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*, České Budějovice 2005. Řadu studií věnoval této problematice JAROSLAV PÁNEK, *Proměny stavovství v Čechách a na Moravě v 15. a v první polovině 16. století*, FHB, 4, 1982, s. 179-217, a navazující stať TĚHOŽ, *Stavovství v předbřlohorské době*, FHB, 6,

1984, s. 163-219; toto číslo sborníku bylo věnováno převážně otázkám stavovství stejně jako II. číslo problematice předbřlohorské doby; zde je důležitá stať PÁNKOVA, *Politický systém předbřlohorského státu (1526-1620)*, FHB, 11, 1987, s. 41-101. Též *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa*, hrsg. JOACHIM BAHLCKE - HANS-JÜRGEN BÖMELBURG - NORBERT KERSKEN, Leipzig 1996, kde srovnávací studie sborníku postihly ve správní linii dvorské a zemské úředníky a politiky (Jaroslav Pánek), regionální úředníky (Václav Bůžek) a postavení nižší šlechty v politické kultuře (Norbert Kersken), JAROSLAV PÁNEK, *K úloze byrokratické při přechodu od stavovské k absolutní monarchii*. 1989 [vyd. 1991], č. 3, s. 75-85. (= *Studia historica* 36: Historická úloha absolutní monarchie ve střední Evropě 17.-18. století.); Otázce uzavírání stavu nižší šlechty speciální studii věnoval VÁCLAV KLECANDA, *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku*, ČAS, 6, 1928, příbuznou problematiku sledoval MOJMÍR ŠVÁBENSKÝ, *Knihy přijímání do rytířského stavu Moravského markrabství*, in: Josef Pilnáček: *Neznámé rody a znaky staré Moravy*, Brno 1983, s. 250-267, VÁCLAV BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbřlohorských Čech*, Praha 1996.

Prvnímu ze zemských úřadů českých věnovala studii VĚRA KOSINOVÁ, *Nejvyšší úřad purkrabský ve zřízení zemských*, in: *Od pravěku k dnešku I*, Praha 1930, s. 353-382. K zemskému právu, a tím k činnosti zemského soudu alespoň RUDOLF RAUSCHER, *O nálezech zemského soudu českého v XVI. století*, SVPS, 33, 1933, s. 134-146, a souhrnná publikace KARLA MALÉHO, *Trestní právo v Čechách v 15.-16. století*, Praha 1979. Moravy se týká speciální studie HANA JORDÁNKOVÁ - LUDMILA SULITKOVÁ, *Předbřlohorské soudy na Moravě a královské město Brno*, ČMM, 113, 1994, s. 235-260.

Pro další typy centrálních soudů jsou k dispozici jednotlivé studie: JAROMÍR ČELAKOVSKÝ, *Soud komorní za krále Vladislava II.*, Praha 1895, VÁCLAV SCHULZ, *Příspěvky k dějinám soudu komorního Království českého z let 1526-1627*, Praha 1904, v nedávné době MICHAL DRAGON - PETR MAŤA, *Komorní soud za Vladislava Jagellonského (1471-1488)*, SAP, 47, 1997, s. 255-292. Stať posouvá počátky komorního soudu až do doby Jiřího z Poděbrad a jeho institucionalizaci do roku 1467, a PETR KREUZ, *Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského trestního soudnictví doby předbřlohorské v letech 1526-1547*, Praha 2000, která je syntézou na základě zpracování register komorního soudu této doby; ZDENĚK KRISTEN, *Soud dvorský a jeho knihy za krále Ladislava*, Praha 1931. Ke speciálním soudům, od nichž bylo teoreticky možné odvolání k soudu dvorskému EVA ŠIMICOVÁ, *Křivoklátská manská kniha z let 1454-1566*, *Rakovnický historický sborník* 5, 2004, s. 23-82. (V těchto případech jde často o práce diplomatické, které se rovněž věnují otázkám správy. Pro studium dějin správy jsou využitelné všechny práce diplomatického charakteru, věnující se některému speciálnímu druhu knih nebo některé kanceláři; o nich blíže ve skriptech *Česká diplomatika do roku 1848*, Praha 1971, 1984, vždy u příslušných oddílů.) Dále JIŘÍ VESELÝ, *O soudu hejtmanských německých lén. (Příspěvek ke kapitole o soudnictví ve starém českém státě)*, PHS, 16, 1971, s. 113-124, a TÝŽ, *O přenesení působnosti hejtmanských německých lén na apelační soud na Hradě pražském*, PHS, 26, 1984, s. 73-92; k apelačnímu soudu srov. KAROLÍNA ADAMOVIČ, *Apelační soud v českém království v letech 1548-1651*, in: *Pocta akademiků Vaněčkovi k sedmdesátému narozeninám*, Praha 1975, s. 101-112, a starší práci VÁCLAVA ZDEŇKA, *Dějiny král. apelačního soudu na Hradě pražském, nyní vrchního soudu v Praze od roku 1548-1933*, Praha 1933, nověji též sborník příspěvků *Stavovský odboj roku 1547*, Pardubice 1999, kde jednotlivé statě zasahují do centrální správy (apelační soud) a správy jednotlivých měst, MARIE RYANTOVÁ, *Ladislav II. Popel z Lobkovic jako první prezident apelačního soudu. Stavovský odboj roku 1547*, Pardubice 1999, s. 185-204.

K charakteru a omezení královské moci kromě všech prací týkajících se stavů speciálně RUDOLF RAUSCHER, *Volební kapitulace a korunovační reversy panovníků ve státech střední Evropy*,

Bratislava 1925, a k české situaci speciálně B. VOBORNÍK, *Královská pravomoc v Čechách v období státu stavovského se zvláštním zřetelem k 16. století*, Bratislava 1931, v širokých souvislostech charakteru státní moci ALOIS MÍKA, *Stoletý zápas o charakter českého státu 1526-1627*, Praha 1974, srov. též diskusi o tzv. centralizující se monarchii ve středověku, kterou vedli VLADIMÍR PROCHÁZKA - KAREL MALÝ - VALENTIN URFUS v časopise Právník, 99, 1960, s. 144-157, 358-362 a 672-674. Obsáhlý sborník *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619)*, edd. KAREL MALÝ - JAROSLAV PÁNEK, Praha 2001, postihuje nejrůznější aspekty právní a správní situace v zemích České koruny počátkem novověku a zřízení samého. O pojetí a postavení českého státu THOMAS WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, B. I, Wien 2003; JOACHIM BAHLCKE, *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstand. Die Länder der Böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526-1619)*, München. O poměru k říši PETR VOREL, *Říšské sněmy a jejich vliv na vývoj země Koruny české v letech 1526-1618*, Pardubice 2005.

Zástupné vládě královské v Čechách věnoval rozsáhlou studii FRANTIŠEK ROUBÍK, *Místodržitelsví v Čechách v letech 1577-1749*, SAP, 17, 1967, s. 539-603, její těžiště je ovšem v mladším období; totéž platí o dvou pracích týkajících se úřadu prokurátora: JAROSLAV DEMEL, *Dějiny fiskálního úřadu v zemích českých*, I, Praha 1905, a novější JAROSLAV DŘÍMAL, *Královský prokurátor a jeho úřad do roku 1745*, SAP, 19, 1969, s. 348-385.

K oběma hlavním regálům srov. přehledné články JAROSLAVA POŠVÁŘE, *Horní regál a jeho vývoj v českých zemích*, Numismatický časopis, 20, 1951, s. 17-26, a TÝŽ, *Mincovní regál v českých zemích*, Moravské numismatické zprávy 1960, č. 7, s. 37-45. Poměrně rozsáhlou literaturu k vývoji měny a organizaci mincovnictví včetně jednotlivých mincoven srov. v bibliografii k numismatice ve *Vademecum pomocných věd historických*, IVAN HLAVÁČEK - JAROSLAV KAŠPAR - ROSTISLAV NOVÝ, Praha 1988 (další vydání vyšla v letech 1993, 1997 a 2002). K postavení a vývoji mincmistra VÁCLAV LUKÁŠ, *Počátky úřadu nejvyššího mincmistra Království českého*, Numismatický sborník, 6, 1960, s. 169-206, a TÝŽ, *Instrukce Ferdinanda I. pro nejvyššího mincmistra Království českého*, NS, 7, 1962, s. 215-228. Celý vývoj českého mincovnictví od roku 1300 v širších souvislostech podává nejnověji PETR VOREL, *Od pražského groše ke koruně české. Průvodce dějinami peněz v českých zemích*, 2. vydání, Praha 2004. Přehledný vývoj celního regálu podává *Celnictví v Československu. Minulost a přítomnost*, kolektiv autorů, Praha 1982. Přehledné práce o bernictví tohoto období jsou obě již starší: ČENĚK KLIER, *Berně království českého po válkách husitských do věku Jagellonců*, ČČM, 79-81, 1905-7, a OTTO PLACHT, *České daně roku 1517-1651*, Praha 1924; k těmto základním studiím srov. MILOSLAV VOLF, *Nástin správy české berně v době předbělohorské*, in: Sněmy české, XI-2, Praha 1941. Nověji pro Moravu TOMÁŠ KAHUDA, *K moravské zemské berní správě v době předbělohorské*, in: Nový Mars Moravicus, Brno 1999, s. 307-318.

Otázkám hospodářské správy a její reformy věnoval stať JAN MORÁVEK, *Před vznikem dvorské komory (1519-1526)*, in: Od pravěku k dnešku I, Praha 1930, s. 383-404, pro poměry českého státu je základní VÁCLAV PEŠÁK, *Dějiny královské české komory od roku 1527*, SAMV, 3, Praha 1930; nověji se otázkám finanční správy věnoval MILOSLAV VOLF, *Královský důchod a úvěr v XVI. století*, ČČH, 48-49, 1947-1948, s. 119-171, a zvláště TÝŽ, *Dvorská komora a české finance před Bílou horou a po ní*, SAP, 30, 1980, s. 62-109; obě stať spojují otázky správní se zřetelem k hospodářským dějinám, zatímco LUDMILA KUBÁTOVÁ, *K otázkám ústřední a české zemské finanční správy v 16. až 18. století*, SAP, 25, 1975, s. 95-142, se soustřeďuje především na správní záležitosti.

Hlavní údaje finanční správy českého státu a ovšem všechny centrální habsburské úřady zevrubně zpracovává I. díl základního díla *Die österreichische Zentralverwaltung*, autoři

THOMAS FELLNER - HEINRICH KRETSCHMAYR, I, 1-1, 3, Wien 1907, o habsburských financích nejnověji THOMAS WINKELBAUER v cit. díle, s. 449-530.

Pro význam a postavení české královské kanceláře mimo literaturu diplomatickou srov. VÁCLAV VOJTÍŠEK, *Vývoj královské české kanceláře*, in: Výbor rozprav a studií, Praha 1953, s. 501-517, dále JAROSLAV KOLLMANN - KAREL BERÁNEK, *Česká dvorská kancelář (1293) 1523-1749, Inventář*, Praha 1966, kromě vlastního inventáře fondu především úvodní stať, a podobně DAGMAR CULKOVÁ-STUHLÍKOVÁ, *Morava. Moravské spisy české kanceláře a české komory (1507) 1527-1625 (1750)*. Katalog I-II, Praha 1962; k detailnějším otázkám JOSEF BOROVIČKA, *Pád Želinského. Obsazení nejvyšších zemských úřadů v Čechách v letech 1597-1599*, ČČH, 28, 1922, s. 277-304, a TÝŽ, *Počátky kancléřování Zdeňka z Lobkovic*, in: Sborník Gustavu Friedrichovi, Praha 1931, s. 435-455.

Poměrně značná pozornost byla věnována problematice sněmů; z přehledných prací je nejnovější JAROSLAV PÁNEK, *Český a moravský zemský sněm v politickém systému České koruny doby předbělohorské (1526-1620)*, in: Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku, Opole 2000, s. 31-47. Hodnotu si stále zachovává KAMIL KROFTA, *Sněmy české*, XI, Praha 1911 (úvod k edici) a TÝŽ, *Byli jsme za Rakouska*, Praha 1936. Vymezený časový úsek zpracovává JAN PELANT, *České zemské sněmy v letech 1471-1500*, SAP, 31, 1981, s. 340-417 (k tomu srov. recenzi K. Malého v PHS, 26, 1984, s. 247-248), dále FRANTIŠEK HNÍDEK, *Sněm český za Ferdinanda I.*, Praha 1905. Pokusům o shromáždění stavů více zemí jsou věnované stať: KAMIL KROFTA, *Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v letech 1526-1848*, Praha 1917, VÁCLAV VANĚČEK, *Tři druhy stavovských shromáždění v českém státě 16. století*, PHS, 4, 1958, s. 244-249, a speciálně ke konfederacím BEDŘICH JENŠOVSKÝ, *O stavovských konfederacích v českém povstání*, in: Sborník J. B. Novákovi, Praha 1932, s. 495-505, dále R. STANKA, *Die böhmischen Conföderationsakte von 1619*, Berlin 1932; nově JOSEF VÁLKA, *Morava ve stavovské konfederaci roku 1619 (Pokus o vytvoření paralelních církevních a politických struktur v Čechách a na Moravě)*, FHB, 10, 1986, s. 333-349, paralelně též KAROLÍNA ADAMOVÁ, *K otázce konfederacních snah v českém státě na počátku 17. století*, PHS, 27, 1986, s. 57-96, JOACHIM BAHLCKE, *Konföderation und Widerstand. Die politischen Beziehungen der böhmischen und mährischen Ständegemeinde vom Bruderzwist bis zum Aufstand gegen Habsburg (1608-1619)*, FHB 13, 1990, s. 235-288. a z širšího aspektu KAREL MALÝ, *Změny státního zřízení v českém stavovském povstání*, FHB, 8, 1985, s. 63-88.

K vývoji krajů s přesahem do staršího, a hlavně mladšího období: BOHUŠ RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách*, I-II, Praha 1894, a JAROSLAV MACEK - VÁCLAV ŽÁČEK, *Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy (1605-1868)*, Praha 1958. K speciálnímu manskému zřízení na Trutnovsku DANIEL DOLEŽAL, *Trutnovská manská soustava a její kniha z let 1480-1539*, SAP, 42, 1992, s. 202-260.

K poměrům v ostatních vedlejších zemích JOACHIM BAHLCKE, *Das Herzogtum Schlesien im politischen System der Böhmischen Krone*, Zeitschrift für Ostforschung 44, 1995, č. 1, s. 27-55; RADEK FUKALA, *Stavovská politika na Opavsku v letech 1490-1631*, Opava 2004; KARLHEINZ BLASCHKE, *Verfassung und Gesellschaft in der Oberlausitz zwischen 1526 und 1635*, in: Welt - Macht - Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526-1635. Zittau 2002, s. 89-96.

